

APRIL 2016 - DECEMBAR 2017

**IZVJEŠTAJ IZ SJENKE ZA POGLAVLJE 27
ŽIVOTNA SREDINA I KLIMATSKE
PROMJENE**

**SA SETOM PREPORUKA ZA
IZVJEŠTAJ O CRNOJ GORI ZA 2017.**

Koalicija 27

Breznica, Centar ekoloških inicijativa, Centar za razvoj Durmitora, Centar za zaštitu i proučavanje ptica, Crnogorsko Društvo Ekologa, Da zaživi selo, Društvo Dr. Martin Schneider – Jacoby, Društvo mladih ekologa Nikšić, Ekološki pokret OZON, EXPEDITIO, Green Home, MANS, MedCEM, MogUI, Naša akcija, Natura, Program za životnu sredinu, Regionalna razvojna agencija Bjelasica, Komovi i Prokletije, Sjeverna zemlja, Zeleni Crne Gore

SADRŽAJ

Uvod.....	4
METODOLOGIJA.....	5
OPŠTI PREGLED I OCJENA STANJA.....	5
HORIZONTALNO ZAKONODAVSTVO.....	10
Pregled i ocjena stanja.....	10
Obrazloženje.....	11
Izazovi.....	13
KLJUČNE PREPORUKE.....	13
II KVALITET VAZDUHA.....	15
Pregled i ocjena stanja.....	15
Obrazloženje.....	16
IZAZOVI.....	17
KLJUČNE PREPORUKE.....	18
III UPRAVLJANJE OTPADOM.....	19
Pregled i ocjena stanja.....	20
Obrazloženje.....	21
IZAZOVI.....	23
KLJUČNE PREPORUKE.....	24
IV KVALITET VODA.....	25
Pregled i ocjena stanja.....	25
Obrazloženje.....	26
IZAZOVI.....	29
KLJUČNE PREPORUKE.....	32
V ZAŠTITA PRIRODE.....	34
Pregled i ocjena stanja.....	34
Obrazloženje.....	35
IZAZOVI.....	38
KLJUČNE PREPORUKE.....	41
VI INDUSTRIJSKO ZAGAĐENJE I UPRAVLJANJE RIZICIMA.....	44
Pregled i ocjena stanja.....	44
Obrazloženje.....	45
Izazovi.....	46
KLJUČNE PREPORUKE.....	47
VII HEMIKALIJE.....	48
Pregled i ocjena stanja.....	48
Obrazloženje.....	50
Izazovi.....	50
KLJUČNE PREPORUKE.....	51
VIII BUKA.....	52
Pregled i ocjena stanja.....	52

Objašnjenje	53
Izazovi	53
KLJUČNE PREPORUKE	53
IX CIVILNA ZAŠTITA	53
Pregled i ocjena stanja	54
Objašnjenje	54
Izazovi	55
KLJUČNE PREPORUKE	55
X KLIMATSKE PROMJENE	56
Pregled i ocjena stanja	56
Objašnjenje	57
Izazovi	58
KLJUČNE PREPORUKE	59
ANEKS I	61
ANEKS II	63
ANEKS III	64
BIBLIOGRAFIJA	65

UVOD

Ovaj izvještaj bavi se ključnim događajima u oblasti životne sredine i klimatskih promjena u Crnoj Gori za period od osnivanja Koalicije 27, u aprilu 2016. godine do decembra 2017. godine. U izvještaju se ocjenjuju realizovane aktivnosti relevantnih institucija u ovoj oblasti i daju preporuke za jačanje procesa prenošenja i sprovođenja zakonodavstva EU obuhvaćenog Poglavljem 27. Svakako ovaj dokument nastoji i pojasniti suštinske probleme u pojedinačnim oblastima koje pokriva ovo poglavlje i ukazati na potrebu njihovog rješavanja tokom pregovora. Njegov sadržaj je baziran na dokumentu objavljenom u februaru 2018. godine pod nazivom ANALIZA: Pregled stanja u poglavlju 27-Životna sredina i klimatske promjene, period: april 2016 - decembar 2017.

Pristupni pregovori sa Crnom Gorom otvoreni su 29. juna 2012. godine. Do sada je otvoreno 30 pregovaračkih poglavlja od kojih su tri privremeno zatvorena. Međutim, od ukupno 35 pregovaračkih poglavlja, Poglavlje 27 smatra se najobimnijim i finansijski najzahtjevnijim poglavljem i još uvijek nije otvoreno. Pregovaračka pozicija države Crne Gore je upućena Evropskoj komisiji i u toku je njeno usaglašavanje shodno dobijenim komentarima od Evropske komisije.

Zaštita i očuvanje životne sredine predstavlja ključni izazov za jedinu ustavom proklamovanu ekološku državu na svijetu koja zauzima 47. mjesto na listi ekoloških zemalja svijeta shodno Indeksu ekoloških performansi (EPI), koji su razvili univerziteti Jejl i Kolumbija u saradnji sa Svjetskim ekonomskim forumom koji mjere ekološku i ekosistemsku vitalnost svake države¹.

Obim i dugoročni ciljevi pravnih tekovina EU u oblasti životne sredine zahtijevaju punu posvećenost Vlade. Da bi taj proces bio uspješan, donosioci odluka treba da postave životnu sredinu visoko na listi prioriteta, što sudeći prema zvaničnim Vladinim dokumentima, strateškim smjernicama, programima rada Vlade, a prije svega budžetom opredijeljenim sredstavima za ulaganja u životnu sredinu, nije slučaj. Čvrsta odlučnost i promjena dosadašnjeg kursa politike u ovoj oblasti biće neophodna da bi se riješili decenijama nagomilani problemi u oblasti životne sredine i odgovorilo na sadašnje i buduće izazove.

Kao osnov demokratskog procesa u pregovorima, Evropska unija je prepoznala učešće civilnog sektora, čija zapažanja su vrlo često sadržana u Izvještajima o Crnoj Gori, a neka pitanja su prepoznata i kao zvanična mjerila (*benchmarks*) u kontekstu otvaranja ili zatvaranja poglavlja. Upravo sa namjerom da se ukaže na suštinske probleme i predlože konkretna rješenja, organizacije civilnog društva u oblasti životne sredine oformile su Koaliciju 27², čiji je cilj zagovaranje održivih rješenja i doprinos kvalitetu, transparentnosti i što bržem savladavanju zahtjeva EU u okviru 27. pregovaračkog poglavlja.

Koalicija je zamišljena kao otvorena platforma za zajedničko praćenje i učešće organizacija civilnog društva u procesu zastupanja i promovisanja evropskih tekovina u oblasti životne sredine. Formirana je u okviru projekta „Jačanje kapaciteta za bolju životnu sredinu u Crnoj Gori“, koji realizuju nevladine organizacije „Green Home“, „Centar za zaštitu i proučavanje

¹ <http://epi.yale.edu/country/montenegro>

² <http://koalicija27.me/>

ptica“, „Sjeverna zemlja“, „Društvo mladih ekologa“ Nikšić i „Zelena akcija/Friends of the Earth“ iz Hrvatske, uz finansijsku podršku Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori.

METODOLOGIJA

Izveštaj prati tematski okvir Izveštaja EU o Crnoj Gori za 2016. godinu. Istraživanje je bazirano na analizi dostupnih i objavljenih strateških dokumenata, zakona, podzakonskih akata, analizi EUR-LEX baze propisa, usvojenih Vladinih izveštaja. U pripremi izveštaja korišćene su i analize za pojedinačne podoblasti koje su pripremljene u okviru projekta *“Jačanje kapaciteta za bolju životnu sredinu u Crnoj Gori“*. U svakom tematskom dijelu ukazali smo na pregled i ocjenu stanja kroz analizu zakonskih i podzakonskih akata, planove institucija u zakonodavnom dijelu, budžete ključnih institucija, analizu ključnih smjernica iz strateških dokumenata relevantnih za određenu podoblast, navođenju ključnih projekata, obrazloženju datih navoda, analizi napretka i davanju smjernica za poboljšanje stanja, prepoznavanju izazova i davanju ključnih preporuka za pojedinačne podoblasti.

Cilj ovog izveštaja nije da zamijeni Vladine priloge analitičkom izveštaju u oblasti životne sredine, Godišnjem izveštaju o napretku, Izveštaju o realizaciji preporuka, a još manje da ocjenjuje izveštaje o implementaciji **Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena (NEAS) sa Akcionim planom za period 2016-2020**, već da kroz tematske oblasti ukaže na goruće probleme i pruži adekvatna rješenja. Izveštaj Koalicije obuhvata segmente životne sredine: horizontalno zakonodavstvo, kvalitet vazduha, upravljanje otpadom, kvalitet voda, zaštitu prirode, industrijsko zagađenje, hemikalije, buku, civilnu zaštitu i klimatske promjene.

OPŠTI PREGLED I OCJENA STANJA

Vlada Crne Gore je 2016. godine usvojila Nacionalnu strategiju za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena (NEAS) sa Akcionim planom za period 2016-2020, koja sadrži aproksimativnu procjenu troškova, i Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine. Međutim, nedostaje Nacionalna investiciona strategija i implementacioni planovi za “teške” direktive. I pored niza strateških i planskih dokumenata, izostaje sistemsko upravljanje u životnoj sredini, jasno definisani ciljevi, realizovani rokovi, međusobna usklađenost strateških i planskih dokumenata koji reflektuju politiku u ovoj oblasti i jake institucije sa stručnim kadrom koje mogu odgovoriti izazovima. Učestalo je donošenje „AD HOC“ odluka bez prethodne adekvatne analize.

Sagledavajući izveštaje o realizaciji aktivnosti za pojedinačne strateške okvire, zakonodavnu aktivnost i sredstava koja se izdvajaju za projekte u životnoj sredini može se zaključiti da životna sredina i klimatske promjene nijesu prioritet Vlade Crne Gore. Zakonodavstvo je djelimično usklađeno sa EU pravnom tekovinom. Zakonodavne aktivnosti karakteriše nedostatak adekvatnih javnih rasprava i nedovoljna koordinacija između zainteresovanih strana.

Sagledavajući izvještaje Evropske komisije za prethodne godine i preporuke koje su njima definisane, može se konstatovati da do 25. decembra 2017. godine nijesu realizovane sljedeće preporuke: nije zaštićena Ulcinjska Solana, nije donijeta konačna odluka o upravljanju otpadom, implementacija Nacionalne strategije za upravljanje otpadom i nacionalnih planova upravljanja otpadom nije zadovoljavajuća, stopa reciklaže je i dalje niska a infrastruktura loša. Nezadovoljavajuće je sprovođenje nacionalnog namjeravanog doprinosa za smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte, administrativni kapaciteti su neznatno ojačani, a implementacija NEAS-a je, shodno Vladinim izvještajima, djelimična.

Crna Gora je realizovala sljedeće: ratifikovala je Pariski sporazum, usvojena je, sa značajnim kašnjenjem, Strategija upravljanja vodama za period 2016-2035, usvojena je revidovana Strategija biodiverziteta do 2020, dostavljen je Prilog izvještaju Evropske komisije o Crnoj Gori, u toku je realizacija projekta Natura 2000, TE Pljevlja je dobila privremenu dozvolu a procedura za proces ekološke sanacije je započeta, ratifikovana je Stokholmska konvencija, donijet je Zakon o hemikalijama, Sektor klimatskih promjena je reorganizovan i proširene su nadležnosti na pitanja obale i mora i povećan broj zaposlenih u ovom Sektoru.

Na sjednici Vlade Crne Gore od 8. februara 2018. godine usvojena je Pregovaračka pozicija za Poglavlje 27.

I dalje su evidentni sljedeći problemi: ostvaren je određen napredak u izgradnji postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda ali tretman kanalizacionog mulja nije riješen, Agencija za zaštitu životne sredine je postala dio Ministarstva održivog razvoja i turizma, čime je izgubila nezavisnost u donošenju odluka, predložena je transformacija JP Nacionalni parkovi Crne Gore, planira se realizacija megalomanskih projekata: Porto Skadar Lake, Porto Budva, Porto Novi, problem industrijskog zagađenja se ne rješava - KAP i Željezara Nikšić rade bez integrisane dozvole iako je rok za pribavljanje dozvole, predviđen Zakonom, istekao, projekti izgradnje mHE su sve veći problem.

Od ocjene rane faze spremnosti u 2015. godini u Izvještaju za 2016. Evropska Komisija je ocijenila da je postignut određen nivo spremnosti i ostvaren dobar napredak ali da su značajni naponi potrebni u implementaciji i sprovođenju, naročito u sektorima voda, zaštite prirode i upravljanja otpadom.

Nedostatak političke volje, nedovoljna horizontalna koordinaciju između državnih organa, kašnjenje u ispunjavanju određenih obaveza dokazuje da su kapaciteti državne uprave ograničeni. Sve to dovodi do slabe implementacije i primjene zakonskih propisa, kašnjenja i odgađanja rokova.

U periodu od aprila 2016. do decembra 2017. godine postignut je napredak u zakonodavnom dijelu. Donijeto je devet zakona, četiri zakona o ratifikaciji i 52 podzakonska akta u cilju daljeg usklađivanja sa EU zakonodavstvom.

Donijeto je i 28 podzakonskih akata koji su osnova za korišćenje prirodnih resursa.

Uspostavljena je ekspertska radna grupa za vodu i ekspertska radna grupa za zaštitu prirode. Ekspertska radna grupa za zaštitu prirode, uspostavljena u maju 2017. godine, nije održala nijedan sastanak.

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja pokrenulo je inicijativu za proglašenje moratorijuma za eksploataciju pijeska i šljunka iz riječnih korita. Sprovođenje moratorijuma prati koordinacijski tim.

Vlada je usvojila Odluku o privremenom ograničenju izvoza određenih drvnih sortimenata ("Službeni list Crne Gore", br. 23/17) do maja 2019. godine što je bio iskorak u ovoj oblasti. Međutim, već u avgustu 2017. godine Vlada donosi Odluku o dopuni Odluke o privremenom ograničenju izvoza određenih drvnih sortimenata kojom se dozvoljava izvoz pojedinih drvnih sortimenata.

Upitna je predložena transformacija "Nacionalnih parkova" iz javnog preduzeća u društvo sa ograničenom odgovornošću, kao i izgradnja određenih infrastrukturnih objekata u srcu rezervata, odnosno strogo zaštićenim područjima (ugostiteljski objekti u NP "Biogradska gora", NP "Durmitor", NP "Lovćen", Porto Skadar Lake u NP „Skadarsko jezero“).

Nedostatak ljudskih resursa je evidentan. Oslanjanje na privremeni kadar i pripravnike i visoka fluktuacija zaposlenih zabrinjava, posebno u odnosu na ukupni kapacitet ključnih institucija koje treba da osiguraju efikasno sprovođenje i primjenu Acquis-a.

Dodatni razlog za zabrinutost su **nedovoljni kapaciteti inspeksijskih organa** koji zbog malog broja zaposlenih nijesu u mogućnosti da blagovremeno i efikasno izvrše kontrole na terenu. Kapaciteti su ojačani zapošljavanjem jednog inspektora.

Vlada Crne Gore je 12. jula 2017. godine usvojila *Plan reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta za sektore životne sredine i klimatskih promjena u Crnoj Gori*³ ali nije došlo do jačanja kapaciteta.

Ne postoji održivi finansijski okvir koji može odgovoriti zahtjevnoj implementaciji i primjeni zakonodavstva.

Sigurno je da neće biti značajnih **finansijskih izdvajanja** za zatvaranje Poglavlja 27. Postoji osnovana sumnja da će predložena rješenja u okviru Eko fonda značajno doprinijeti ispunjavanju preuzetih aktivnosti iz ovog poglavlja. Procjenjuje se da ukupni troškovi usklađivanja nominalno iznose 2.108.000.000 €⁴. Ograničena finansijska sredstva u nadležnim ministarstvima i upravama i dalje izazivaju zabrinutost, posebno u pogledu ukupnog kapaciteta ovih institucija čime bi se osiguralo efikasno sprovođenje i primjena

³ <http://www.mrt.gov.me/vijesti/174669/Plan-reorganizacije-i-jacanja-administrativnih-kapaciteta-za-sektore-zivotne-sredine-i-klimatskih-promjena-u-Crnoj-Gori-2017-202.html>

⁴ Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena (NEAS) sa Akcionim planom za period 2016-2020, str.118

pravnih tekovina EU. Prema Zakonu o budžetu za 2018. godinu, za program "Zaštita životne sredine i komunalni razvoj" izdvojena su sredstva u iznosu od 1.430.000 € ili 0.09%, za 2017. godinu 1.800.000 € ili 0,09% ukupnih troškova tekućih budžetskih sredstava, što je više nego nedovoljno za sprovođenje strateških i zakonodavnih aktivnosti u ovoj oblasti. Namjera Vlade da uspostavi Eko fond može se podržati sa stanovišta ideje. Formiranje Eko fonda, za koji se očekuje da služi kao ključni mehanizam za finansiranje obaveza iz Poglavlja 27, predstavlja izazov u kadrovskom, organizacionom, tehničkom i finansijskom smislu. Uzimajući u obzir opcije koje je Vlada predstavila kao priliku za finansiranje projekata kroz Eko fond, može se postaviti pitanje da li je uspostavljanje Eko fonda opravdano na ovaj način. Naročito iz razloga što i sada postoji princip "zagađivač plaća", međutim, prikupljena sredstva po ovom osnovu su mnogo manja nego što je potrebno za pokrivanje minimalnih potreba procijenjenih za uspješno zatvaranje ovog poglavlja. Jedna od opcija je korištenje postojećih naknada po principu "zagađivač plaća", druga opcija je povećanje postojećih naknada, treća opcija je povećanje postojećih naknada iz opcije "jedan" uz doplatu kroz uvođenje akciza i dalje povećavanje naknada u skladu sa principom "zagađivač plaća" sa akcizama i dodatnim plaćanjima. Opcija broj 3 je najbolja za finansiranje, ali u skladu sa zaključcima različitih sastanaka sa ovom temom opredjeljenje donosioca odluka je "opcija jedan". Sredstva prikupljena u skladu sa ovom opcijom nijesu dovoljna za troškove finansiranja projekata životne sredine i troškova procijenjenih u NEAS-u. Na primjer, za "teške" direktive je neophodno da se pripreme planovi implementacije i prema tom planu planiraju izdvajanja u državnom budžetu.

Vlada je uglavnom bazirana na obezbjeđenje potrebnih sredstava iz raspoloživih fondova.

Ukupna izdvajanja za životnu sredinu u 2018. godini za Ministarstvo održivog razvoja i turizma i Agenciju za zaštitu prirode i životne sredine iznose: 2.280.000€ ili 0,15% državnog budžeta (vidjeti Aneks I).⁵

U budžetu za oblast životne sredine, u godini kada se očekuje otvaranje poglavlja i planira donošenje niza propisa za potpuno transponovanje EU Acquis-a, opredijeljeno je 894.055,59 € manje u odnosu na prethodnu godinu. Država time jasno pokazuje da joj životna sredina nije prioritet.

Nedostatak horizontalne koordinacije između vladinih institucija ozbiljno ugrožava kvalitet zakonodavnog procesa. Javne rasprave se ili ne održavaju ili su ograničene. Često se dešava da se u isto vrijeme, paralelno održavaju javne rasprave za nekoliko propisa, strategija, elaborata. Iz tog razloga OCD, koje se bave pitanjima životne sredine, ne mogu kvalitetnim učešćem dati doprinos na svim javnim raspravama. Simultanim procesima institucije koriste argumente izostanka sa javnih rasprava. Shodno Uredbi o postupku i načinu sprovođenja javne rasprave u pripremi zakona ("Službeni list Crne Gore", br. 12/12) „javna rasprava je obavezna u pripremi zakona kojima se uređuju prava, obaveze i pravni interesi građana“. Shodno planu Ministarstva održivog razvoja i turizma za 2017. godinu, javna rasprava će se

---

⁵ Vidjeti Aneks I

sprovesti za dva strateška, jedan zakonski i jedan planski dokument.⁶ Nerijetko se dešava da se za planske dokumente ne sprovodi strateška procjena uticaja na životnu sredinu i to za područja koja mogu biti označena kao osjetljiva.⁷ Instrumenti zaštite životne sredine često su nekompatibilni.

Nedavno pripajanje Agencije resornom ministarstvu, pored činjenice da se izvršilo netransparentno i bez javnih konsultacija uz apsolutan izostanak objašnjenja, predstavljaće izazov kako za samo Ministarstvo tako i za Agenciju. Ostaje nejasno na koji način će Agencija ostvariti nezavisnost u odlučivanju i postupanju posebno u pogledu vođenja prvostepenog i drugostepenog postupka, kao i na koji način će se ojačati kapaciteti i ispuniti obaveze shodno NEAS-u.

Kada je u pitanju **saradnja sa civilnim sektorom**, neophodna je veća otvorenost i saradnja. Dalje praćenje zakonodavnih aktivnosti institucija EU, bolja komunikacija sa organizacijama civilnog društva u oblasti životne sredine, kao i objavljivanje mišljenja Evropske komisije na nacрте zakona, moglo bi doprinijeti kvalitetu zakonodavnog procesa. Iako nadležne OCD prate, učestvuju, raspravljaju i insistiraju na dijalogu u svim važnim procesima od nacionalnog interesa, resorno ministarstvo i nadležne institucije to zanemaruju u velikoj mjeri. Kompetentne OCD ne učestvuju u važnom procesu ili je njihovo mišljenje uglavnom marginalizovano u važnim slučajevima kao što su: uspostavljanje Eko fonda, zaštita Ulcinjske solane, razvoj projekta "Porto Skadar Lake", izgradnja drugog bloka TE Pljevlja, usvajanje novog Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata. Saradnja sa civilnim društvom je slaba kada su u pitanju rane faze informisanja i konsultacije o procesu odlučivanja i efektivnom učešću javnosti.

Civilni sektor nema adekvatne finansije niti podršku države što ga sprječava da sprovodi monitoring aktivnosti državnih organa na adekvatan i kontinuiran način.

Od ukupnog broja mjera (49), za smanjenje negativnog uticaja na životnu sredinu, za period januar-jun 2017. godine, nadležne institucije za oblast životne sredine su realizovale 7, realizacija 37 mjera je u toku, dok je 5 mjera nerealizovano.⁸

Tokom 2016. godine ekološka inspekcija je izvršila 2.246 inspeksijskih pregleda (redovnih 1.374, po inicijativi 204 i kontrolnih 668). Utvrdila je 1.222 nepravilnosti.

Donijeta su 833 rješenja, i to na osnovu: Zakona o upravljanju otpadom (220), Zakona o životnoj sredini (88), Zakona o zaštiti vazduha (166), Zakona o zaštiti od buke (11), Zakona o procjeni uticaja (139), Zakona o zaštiti od jonizujućeg zračenja i radijacionoj sigurnosti (156), Zakona o zaštiti prirode (3), Zakona o hemikalijama (14), Zakona o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađivanja životne sredine (3), Zakona o zaštiti od nejonizujućeg

⁶ http://www.mrt.gov.me/rubrike/javna_rasprava/171000/Spisak-zakona-i-strateskih-dokumenata-o-kojima-ce-se-sprovesti-javna-rasprava-u-toku-2017-godine.html

⁷ Rješenje o nepristupanju izradi strateške procjene uticaja na životnu sredinu izmjena i dopuna Državne studije lokacije "Sektor 5" ("Službeni list Crne Gore", br. 49/17)

⁸ Izvještaj o realizaciji mjera iz Akcionog plana za smanjenje negativnog uticaja na životnu sredinu, za period januar-jun 2017, str. 40

zračenja (14), Zakona o odgovornosti za štetu u životnoj sredini (19). Od ukupnog broja rješenja, 32 se odnose na zabranu obavljanja djelatnosti.⁹

Inspekcija za vode je izvršila 513 inspekcijskih pregleda (311 redovnih, 103 po inicijativi i 99 kontrolnih), u kojima je utvrđeno 113 nepravilnosti.¹⁰

Crna Gora mora osigurati adekvatan broj zaposlenih, obuku i opremu i sveobuhvatnu koherentnost između svojih planova za usklađivanje i vremenskog rasporeda za jačanje kapaciteta. Potrebno je definisati preciznu podjelu nadležnosti između najrelevantnijih ministarstava, drugih relevantnih institucija i lokalnih vlasti i potrebna je efikasnija koordinacija između ovih institucija.¹¹ Potrebna je veća otvorenost i povjerenje prema civilnom društvu. Dalji monitoring zakonodavnih aktivnosti, od strane institucija EU, bolja komunikacija sa organizacijama civilnog društva za životnu sredinu, kao i objavljivanje mišljenja Evropske komisije o nacrtima zakona koje priprema Vlada doprinijeće kvalitetu zakonodavnog procesa.

HORIZONTALNO ZAKONODAVSTVO

U oblasti horizontalnog zakonodavstva, u periodu od aprila 2016. do 25. decembra 2017. godine, ostvaren je napredak u usklađivanju sa INSPIRE Direktivom i Direktivom o javnom pristupu informacijama o životnoj sredini. Međutim, nije donijet plan za transpoziciju i implementaciju INSPIRE direktive.¹² Implementacija zakonodavstva i dalje ostaje izazov, naročito u dijelu pristupa informacijama u posjedu državnih organa, procesuiranje odgovornih za ekološki kriminal kao i adekvatna implementacija SEA i EIA mehanizma, naročito na lokalnom nivou. Potrebno je poboljšati i koordinirati procedure SEA i EIA i uskladiti procedure sa mehanizmom ocjene prihvatljivosti zahvata na ekološku mrežu (AA). Od velike su važnosti učešće civilnog društva, pristup pravdi i odgovornost za štetu u životnoj sredini kao ključna pitanja za efektivnu primjenu pravne tekovine EU.

Saradnja sa civilnim sektorom i dalje ostaje izazov i potrebno je unaprijediti, naročito u dijelu ranog informisanja i konsultovanja. Funkcionisanje Arhus centara (sa izuzetkom Arhus centra u Nikšiću) nije na zadovoljavajućem nivou.

PREGLED I OCJENA STANJA

Skupština Crne Gore donijela je

1. **Zakon o životnoj sredini** ("Službeni list Crne Gore", br. 52/16), 28. jula 2016. godine, koji je potpuno usaglašen sa: Regulativom (EL) 850/2004, Direktivom 87/217/EEZ; Regulativom (EL) 1102/2008, Direktivom 2003/4/EZ i djelimično usklađen sa: Direktivom 2012/18/EU; Regulativom (EL) 1221/2009, Regulativom (EL) 66/2010, Regulativom 525/2013, Direktivom 1999/94/EZ, Direktivom 2009/31/EZ, Direktivom 2008/56/EZ;

⁹ Izvještaj o radu Uprave za inspekcijske poslove u 2016. godini, str.119: <http://www.uip.gov.me/biblioteka/dokument>

¹⁰ Izvještaj o radu Uprave za inspekcijske poslove u 2016. godini, str.126: <http://www.uip.gov.me/biblioteka/dokument>

¹¹ Sektorski planski dokument, Crna Gora- Životna sredina i Klimatske promjene, str. 41

¹² Izvještaj o implementaciji NEAS., str. 5, decembar 2017.

2. **Zakon o infrastrukturi prostornih podataka**, 02. juna 2017. godine, ("Službeni list Crne Gore" br. 37/17) koji je djelimično usklađen sa Direktivom 2007/2/EC (INSPIRE).

Usvojen je i Zakon o potvrđivanju Protokola o registrima ispuštanja i prenosa zagađujućih materija, 26. jula 2017. godine, ("Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori", br. 6/17).

U cilju dalje transpozicije EU zakonodavstva donijeta su dva podzakonska akata: Pravilnik o kriterijumima koje treba da ispunjava referentna laboratorija za monitoring životne sredine ("Službeni list Crne Gore", br. 11/17) i Pravilnik o uslovima u pogledu kadra i opreme za pravno lice koje sprovodi preventivne mjere i mjere remedijacije štete u životnoj sredini ("Službeni list Crne Gore", br. 48/16).

Vlada je usvojila Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2035. godine.

U toku je izrada Nacrta zakona o procjeni uticaja na životnu sredinu, za koji je sprovedena javna rasprava i civilni sektor je dostavio niz komentara.

Program monitoringa za 2017. godinu usvojen je 16. februara 2017. godine, iako planiran za IV kvartal 2016. godine dok Informaciju o stanju životne sredine za 2016. godinu, iako planirana za II kvartal 2017. godine i pripremljena u junu 2017. godine od strane Agencije za zaštitu prirode i životne sredine, Vlada je usvojila 19. oktobra 2017. godine. Do 25. decembra 2017. godine nije usvojen Program monitoringa za 2018. godinu.

Shodno Izvještaju o implementaciji NEAS-u sa AP realizovane su obaveze: donošenje Zakona o infrastrukturi prostornih podataka i sproveden je Nacionalni trening za implementaciju SEA i EIA Direktiva.

OBRAZLOŽENJE

U ovoj oblasti želimo da istaknemo potrebu za boljom koordinacijom sprovođenja procedura SEA i EIA i usklađivanje procedura sa mehanizmom ocjene prihvatljivosti zahvata na ekološku mrežu (AA). Ne postoji zakonska obaveza sprovođenja **SEA za koncesione planove i akte**. Nedostaje efikasna koordinacija između zainteresovanih strana.

Procjena uticaja na životnu sredinu, uzimajući u obzir moguće uticaje, alternativna rješenja i neophodne mjere ublažavanja i kompenzacije, mora se unaprijediti. Kvalitet elaborata o procjeni uticaja i proces javnih konsultacija sa civilnim društvom i drugim zainteresovanim stranama treba poboljšati. Nedostaje efikasna koordinacija između zainteresovanih strana.

Kapaciteti odgovornih institucija su niski, nedostaje adekvatno učešće javnosti i prisutan je veliki uticaj investitora, naročito na lokalnom nivou.

Zakoni nedovoljno precizno definišu metodologiju izrade i potrebnu struku koja treba vršiti procjenu za određene oblasti od značaja. Nedostaju ulazni podaci na kojima se zasnivaju procjene, konkretna istraživanja izostaju, ili se odlažu za kasniju fazu (po izdavanju dozvole) a nema ni procjene kumulativnog uticaja.

Mjere za smanjenje uticaja su često neadekvatne i neprimjenjive, a ponavljaju se kroz različite elaborate za potpuno različite projekte u gotovo identičnoj formi.¹³ Evidentan je izostanak kontrole mjera u praksi.

Ostaje **upitna primjena zakona o SEA i EIA na lokalnom nivou nakon donošenja novog Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata** kojim se centralizuje donošenje prostorno-planske dokumentacije na nivo države.

Shodno članu 79 Zakona o životnoj sredini, jedinice lokalne samouprave mogu propisati naknadu za zaštitu i unaprjeđivanje životne sredine, u skladu sa svojim potrebama i specifičnostima. Kriterijume, vrstu i visinu naknade, način plaćanja, obveznike, kao i olakšice za određene kategorije obveznika plaćanja, propisuje jedinica lokalne samouprave, uz prethodnu saglasnost Vlade. Prikupljena sredstva moraju se namjenski koristiti za zaštitu i unaprjeđenje životne sredine na teritoriji jedinice lokalne samouprave. U praksi implementacija ovog člana predstavlja problem jer na Predloge odluka Vlada ne daje saglasnost uz obrazloženje dvostrukih nameta po istom osnovu (primjer je Opština Pljevlja).

Potrebna je bolja implementacija i primjena Direktive o pristupu informacijama i bolje transponovanje, implementacija i primjena direktiva o pristupu pravdi i učešću javnosti.

Direktiva 2008/99/EC je transponovana u visokom procentu ali je izazov implementacija. Sprovođenje Direktive 2008/99/EC nije na zadovoljavajućem nivou zbog nejasnih odredaba Krivičnog zakonika, mogućnosti subjektivnog tumačenja učesnika u postupku i nedovoljnog kapaciteta inspekcije, tužilaštva, sudstva i sudskih vještaka. Objektivne mane i problemi vezani su za zakonske odredbe Krivičnog zakona, Glava XXV, koja se odnosi na krivična djela protiv životne sredine. Posebno značajan problem je način na koji sudovi tumače zakonske standarde ("zagađenje u većoj mjeri ili na većoj površini", "opasnost po život ili zdravlje ljudi", "uništavanje flore i faune u većoj mjeri").

Administrativni i sudski postupci nijesu efikasni kao ni pristup informacijama o životnoj sredini, učešću javnosti i pravdi.

Izostaje implementacija Direktive 2004/35/EC (ELD). Zakon koji je transponovao ELD se primjenjuje od jula 2017. godine.

---

¹³ Studija slučaja, Green Home

Saradnja sa civilnim sektorom često predstavlja samo formalnost dok je u suštini nema. Aarhus centar u Podgorici tokom 2016. godine nije imao zaposlenih, a obaveze su preuzeli drugi službenici, što se nesumnjivo odrazilo na kvalitet rada i lošije interakcije, kao i komunikaciju sa zainteresovanom javnošću. Aarhus centar Berane djeluje kao isturena kancelarija AZPŽS, sa dva zaposlena. Zbog nedostatka autonomije u radu i ograničenih resursa i kapaciteta, ova kancelarija se nije pozicionirala kao Regionalni centar za sjever. Iako postoji komunikacija sa lokalnim administracijama i nevladinim organizacijama iz sjevernog dijela Crne Gore, Aarhus centar u Beranama ne može uticati na kvalitet informacija i transparentniji rad lokalnih samouprava i javnih preduzeća koja se bave pitanjima životne sredine. Za razliku od njih, Aarhus centri u Nikšiću i Pljevljima redovno obavještavaju javnost o tekućim projektima i programu tekućih javnih rasprava. Pored toga, pratili su rad Državne mreže mjernih stanica za praćenje kvaliteta vazduha u 2016. godini, što je jedan od glavnih problema u zemlji.

IZAZOVI

Poštovanje pravno obavezujućih pravila za sprovođenje procedura procjene uticaja na životnu sredinu i sprovođenje principa Arhuske konvencije su ključni elementi efikasnog horizontalnog sektora.

Evidentni su nedostaci poput: nejasno određenog nivoa stručnosti lica koja pružaju konsultantske usluge, nepostojanje kriterijuma o relevantnosti i starosti podataka, neadekvatna lista projekata za koje je obavezna EIA, izostanak kontrola mjera u praksi.

Nije uspostavljena nacionalna EIONET mreža za monitoring i izvještavanje o stanju životne sredine. Agencija za zaštitu životne sredine izvještava Evropskoj agenciji za životnu sredinu shodno indikatorima koji se prate ali su nedovoljni za pouzdan pregled stanja u životnoj sredini.

Poseban izazov predstavlja i neadekvatan **monitoring životne sredine**.

KLJUČNE PREPORUKE

Novim Zakonom o procjeni uticaja na životnu sredinu potrebno je transponovati Direktivu 2014/52/EU kojom je izmijenjena i dopunjena Direktiva 2011/92/EU. Zakonom je potrebno definisati: nivo stručnosti lica koja pružaju konsultantske usluge, kriterijume koji se odnose na relevantnost i starost podataka, odrediti nivo podataka potrebnih za pouzdanu procjenu kao i odgovornosti aktera u procesu – nosilaca projekata, obrađivača, te nadležnog i zainteresovanih organa i organizacija, osigurati obavezno dostavljanje postojećih podataka, proširiti listu projekata za koje je obavezna EIA.

Izmjenama i dopunama Zakona o strateškoj procjeni uticaja uspostaviti zakonsku obavezu sprovođenja SEA na planove davanja koncesija na vodotocima za potrebe proizvodnje energije (izgradnja mHE) u cilju procjene kumulativnih uticaja na ekosisteme, biodiverzitet, socijalne i druge aspekte.

Raditi na implementaciji Aarhuske konvencije i ojačavanju transparentosti vođenja procesa ne samo kroz formalno uključenje civilnog sektora, već i kroz uvažavanje svih relevantnih učesnika uključujući lokalne zajednice i medije.

Potrebno je donijeti nedostajuće podzakonske akte u cilju implementacije zakonskih propisa.

Potrebno je uspostaviti funkcionalni „Eko fond“ koji bi se koristio za ekološke projekte.

Definisati saradnju sa privrednim subjektima, potencijalnim zagađivačima životne sredine i osiguravajućim kućama u cilju stvaranje preduslova za adekvatnu primjenu Zakona o odgovornosti za štetu u životnoj sredini.

Uspostaviti informacioni sistem u životnoj sredini, razviti sistem upravljanja podacima i obezbijediti uslove za primjenu Zakona o infrastrukturi prostornih podataka.

Uspostaviti nacionalnu EIONET mrežu za monitoring i izvještavanje o stanju životne sredine.

Unaprijediti saradnju nadležnih institucija za implementaciju Zakona o životnoj sredini i Zakona o slobodnom pristupu informacijama i pojednostaviti proceduru pristupa informacijama.

Uspostaviti redovan i kontinuiran dijalog kada su u pitanju odluke koje se odnose na velike zahvate u zaštićenim, pa čak i potencijalno zaštićenim područjima ili zahvate koji ih neposredno ugrožavaju.

Jačati kapacitete inspekcije, dosljedno primjenjivati mjere inspeksijskog nadzora.

Jačati kapacitete Agencije za zaštitu prirode i životne sredine i lokalnih samouprava za implementaciju SEA i EIA.

Jačati kapacitete institucija nadležnih za implementaciju Krivičnog zakonika i Zakona o prekršajima u cilju potpune implementacije Direktive o ekološkim krivičnim djelima.

Uz pomoć civilnog sektora i medija raditi na podizanju svijesti o potrebi sprovođenja SEA i EIA mehanizma kao instrumenta zaštite životne sredine.

Poštovati principe održivog razvoja kao okvira za projekte sa očiglednim negativnim uticajima na životnu sredinu.

Uzeti u obzir interese i specifičnosti lokalnih zajednica prilikom razvoja projekta, posebno u upravljanju vodama, otpadom i obnovljivim izvorima energije.

II KVALITET VAZDUHA

U oblasti **kvaliteta vazduha**, u periodu od aprila 2016. do 25. decembra 2017. godine postignut je ograničeni napredak u usklađivanju sa Direktivom o sadržaju sumpora u tečnim gorivima. Implementacija usvojenih akcionih planova, implementacija planova kvaliteta vazduha, kontrola kvaliteta goriva na moru, uspostavljanje maksimalnih nacionalnih emisija, priprema Nacionalnog programa za progresivno smanjenje emisija i potpuna implementacija i dalje ostaje izazov.

U cilju poboljšanja stanja u ovoj oblasti neophodno je raditi na daljem transponovanju EU zakonodavstva, jačati implementaciju i primjenu zakona. Održivo finansiranje i kadrovski ojačane institucije su uslov napretka. Širenje mreže stanica za monitoring vazduha je neophodno. Potrebno je uspostaviti potpuno funkcionalne sisteme za praćenje kvaliteta vazduha kako bi se obezbijedili nepristrasni podaci o kvalitetu vazduha u zemlji. Potrebno je uspostaviti sistem kontrole goriva na moru.

PREGLED I OCJENA STANJA

Vlada Crne Gore, 16. februara 2017. godine, donijela je Uredbu o graničnim vrijednostima sadržaja zagađujućih materija u tečnim gorivima naftnog porijekla ("Službeni list Crne Gore", br. 17/17). Donijet je i Program praćenja kvaliteta tečnih goriva naftnog porijekla za 2017. godinu ("Službeni list Crne Gore", br. 33/17).

Vlada Crne Gore je 20. aprila 2017. godine, umjesto do 31. januara 2017. godine kako je bilo planirano¹⁴, usvojila Četvrti izvještaj o implementaciji Nacionalne strategije za kvalitet vazduha sa Akcionim planom za period 2017-2020. godine. U Izvještaju se navodi da je od ukupno 52 mjere¹⁵ realizovano njih 40. U Nacionalnoj strategiji za kvalitet vazduha¹⁶ navodi da su planirane 54 mjere što se potvrđuje i NEAS-om za period 2016-2020¹⁷. U Izvještaju se navodi da je realizacija 4 mjere u toku, da će se 4 mjere realizovati u narednom periodu od četiri godine a da se od sprovođenja 4 mjere odustalo.

Uspostavljen je sistem izvještavanja o kvalitetu vazduha u realnom vremenu, ali mreža mjernih stanica nije unaprijeđena.

Sveobuhvatni informacioni sistem u ovoj oblasti nije uspostavljen.

¹⁴ Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena sa Akcionim planom za period 2016-2020, str. 17

¹⁵ Četvrti izvještaj o sprovođenju Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha sa Akcionim planom za period 2017-2020.

¹⁶ Nacionalna strategija za kvalitet vazduha, str. 188

¹⁷ Nacionalna strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena sa Akcionim planom za period 2016-2020, str. 17

Izbor tehnoloških rješenja je više nego zabrinjavajući.¹⁸

Shodno NEAS-u sa AP planirana obaveza MORT-a u pogledu donošenja podzakonskog akta (Uredba o graničnim vrijednostima sadržaja zagađujućih materija u tečnim gorivima naftnog porijekla) je realizovana.

Shodno izvještaju o implementaciji NEAS-a sa AP sprovedena je obuka za primjenu Direktive 1999/32, izmijenjen Direktivom 2012/33.

OBRAZLOŽENJE

U procesu donošenja Akcionog plana za implementaciju Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha želimo naglasiti da nije organizovana javna rasprava i nije ažurirana Strategija. Proces donošenja AP je bio nedovoljno transparentan budući da je putem email-a upućen poziv civilnom sektoru od strane resornog Ministarstva da pošalju svoje predloge razrađenih mjera za AP za period 2017-2020 bez prethodnog uvida u bilo kakav nacrt AP-a. Iz Četvrtog izvještaja o njegovoj realizaciji se da zaključiti da su u dijelu uspostavljanja zakonodavnog okvira i mjera, koje se odnose na usvajanje dokumenata kao što su strategije, studije i izvještaji, postignuti značajni rezultati, međutim kada se radi o mjerama koje se odnose na unapređenje kvaliteta vazduha nije postignut vidljivi uspjeh. Stoga možemo zaključiti da ne postoje pokazatelji da je njegova implementacija dovela do poboljšanja kvaliteta vazduha na kritičnim tačkama, a na nekim od njih konstatovano je i pogoršanje (Bar, Podgorica, Nikšić, Pljevlja).

Tokom prošle godine u Nikšiću, zbog neispravnosti mjernog instrumenta (27.06.2016. - 02.12.2016.), čestice PMs nijesu bile uzorkovane, tako da je realna procjena da je bilo znatno više od 72 dana prekoračenja. Srednja godišnja koncentracija PM10 čestica iznosila je 52,5 $\mu\text{g}/\text{m}^3$, što je iznad propisane granične vrijednosti.

Pljevlja su imala 181 dan prekoračenja srednjih graničnih koncentracija PM₁₀ čestica. Srednja vrijednost PM2.5 na godišnjem nivou je bila iznad propisane granične vrijednosti i iznosila je 44,86 $\mu\text{g}/\text{m}^3$. Evidentna su povećanja koncentracija: SO₂, NO_x, kao i benzoapirena.

U opštini Bar, zabilježeno je 37 dana u 2016. godini, sa prosječnim dnevnim koncentracijama suspendovanih čestica PM₁₀.

U Podgorici, 81 dan je bio opterećen visokim koncentracijama koje su bile iznad propisanih graničnih vrijednosti, a najveće zagađenje bilo je tokom decembra - 25 dana.¹⁹

Ne ažuriraju se inventari zagađujućih materija u vazduh i prekursore ozona.

¹⁸ Vidjeti poglavlje Industrijsko zagađenje i upravljanje rizicima

¹⁹ Informacija o stanju životne sredine za 2016.

Za projekat "Sprovođenje mjera za smanjenje zagađenja i zagrijavanja Pljevlja" u budžetu za 2017. izdvojeno je 850.000,00€. **Sprovođenje Lokalnog plana za Pljevlja** nije na zadovoljavajućem nivou, jer nijesu evidentni konkretni rezultati, a i stepen zagađenja je ostao na istom nivou kao i prethodnih godina. Nema usaglašavanja srednjoročnih i dugoročnih mjera za poboljšanje kvaliteta vazduha u ovoj opštini. Planirana toplana, kao srednjoročna mjera, neće biti dio dugoročnog sistema ili će zahtijevati značajne dodatne finansijske investicije. Pored toga, opština Pljevlja, kao najzagađenija u zemlji, nije razvila lokalni plan za slučaj vanrednog zagađenja, koji se može očekivati s obzirom na kvalitet vazduha u tom gradu. Očigledno je da Vlada planira **ugovaranje drugog bloka TE**, kao mjeru koja će poboljšati kvalitet vazduha, ali takva mjera je dovedena u pitanje, imajući u vidu da je to tehnologija koja definitivno emituje zagađujuće materije i praksu i preporuku EU za napuštanje prljavih izvora energije. S tim u vezi, Rezolucija Parlamenta EU naglašava zabrinutost zbog vladinog plana za realizaciju projekta izgradnje drugog bloka TE Pljevlja, koji nije u skladu sa Pariskim sporazumom. Takođe, prilikom izrade Elaborata za rješavanje problema zagađenja Pljevalja, koji je pripremio Mašinski fakultet, nije bilo javnih konsultacija ili diskusija, iako je to bio dokument od opšteg interesa javnosti, a nesumnjivo se tiče zdravlja samih građana. Uprkos konstantnoj promociji izgradnje drugog bloka TE Pljevlja, kao mjere za poboljšanje kvaliteta vazduha u ovoj opštini, **nije postignuto usaglašavanje ovog projekta sa BAT standardima** (najbolje raspoložive tehnike) Evropske unije. Tehnologija odvođenja gasova posredstvom rashladnog tornja nije prepoznata kao BAT za odvođenje dimnih gasova, a posebno nije preporučljiva za termoelektranu u Pljevljima, zbog geografskih karakteristika ovog grada, gdje je i bez dodatnih zagađivača slaba cirkulacija vazduha u kotlini.

Izgradnja administrativnih kapaciteta u EPA za procjenu podataka i projekcije emisija (za vazduh i klimatske promjene) se smatra posebnim izazovom. Podaci iz mreže za praćenje kvaliteta vazduha moraju biti popunjeni sa podacima dobijenim modeliranjem, potreban je odgovarajući softver i obuka zaposlenima za obradu podataka.²⁰

Usvojeni su akcioni planovi za Pljevlja, Podgoricu i Nikšić u kojima je primijećeno pogoršanje kvaliteta vazduha. Za ostale opštine, u kojima je evidentirano pogoršanje kvaliteta vazduha, ne postoje akcioni planovi.

IZAZOVI

Problemi u implementaciji su: nedostatak pouzdanih istorijskih podataka; projekcije emisija i poboljšanje verifikovanih podataka o emisiji/tačnost podataka o zalihama; procjena kritičnih opterećenja i nedostatak specifičnih znanja u ovoj oblasti u ključnim institucijama.

Najveći izazov u oblasti kvaliteta vazduha je postizanje propisanog kvaliteta vazduha u svim zonama. Povećana koncentracija suspendovanih čestica PMs, naročito u opštini Pljevlja tokom grejne sezone, odnose se i na učestalost i količinu koncentracija. Povećana

²⁰ Sector Planning document, Montenegro, Environment & Climate action, pg. 15

koncentracija je registrovana i u drugim gradovima (Podgorica, Nikšić, Bar, Cetinje, Berane, Bijelo Polje).

Zdravlje građana se ne postavlja kao prioritet. Nedostaje adekvatna zdravstvena statistika.

Sistem monitoringa kvaliteta vazduha nije unaprijeđen što je neophodno zbog učestalih pogoršanja kvaliteta vazduha u većim aglomeracijama. Nije došlo do proširenja mreže mjernih stanica za praćenje kvaliteta vazduha. Državna mreža za monitoring kvaliteta vazduha, trenutno obuhvata pet opština a potrebno je da obuhvati sve opštine na teritoriji Crne Gore. Nije obezbijedeno servisiranje opreme za mjerenje unutar granica države (zbog vremenskog gubitka kod popravki van zemlje), kao ni redovno servisiranje u periodu najmanjeg stepena zagađenja (isto se često vrši u najkritičnije vrijeme - decembar).

Potreban je konkretan podsticaj za ekološki prihvatljivije načine grijanja. Nijesu pripremljeni Lokalni plan kvaliteta vazduha za opštine Bar, Cetinje, Berane i Bijelo Polje iako je evidentan trend povećanja stepena zagađenja.

Ne poštuju se savremeni ekološki standardi za kvalitet vazduha za industrijske zagađivače čije emisije zagađujućih materija nesporno utiču na kvalitet vazduha niti redovne inspeksijske kontrole kojima bi se utvrdila obaveza zagađivaču za izmjene filterskih postrojenja u skladu sa standardima.

Ne ažuriraju se inventari zagađujućih materija u vazduh i prekursore ozona.

Ne postoji koordinacija strateških aktivnosti sa sektorom saobraćaja kako bi se razmotrila mogućnost izmjene režima saobraćaja u najužim gradskim jezgama.

Nema podataka o postojanju opreme za rekuperaciju VOC-a u skladištima, transportu i distribuciji goriva do benzinskih stanica i tokom punjenja goriva u motorna vozila. Nije uspostavljen ni mehanizam kontrole kvaliteta brodskih goriva.

Nedostaju specifična stručna znanja u ovoj oblasti, naročito u ključnim institucijama za transponovanje, implementaciju i primjenu zakonodavstva, a evidentan je nedostatak i finansijskih kapaciteta.

KLJUČNE PREPORUKE

Postaviti zdravlje građana kao prioritet u kreiranju javnih politika i unaprijediti kvalitet zdravstvene statistike kroz poboljšanje registra medicinskih podataka, posebno u dijelu definisanja i evidentiranja dijagnoza u okviru zdravstvenog informacionog sistema da bi se omogućila dalja istraživanja uticaja zagađenja vazduha na zdravlje ljudi.

Unaprijediti kapacitete državne mreže za monitoring kvaliteta vazduha, tako što će se obuhvatiti sve opštine na teritoriji Crne Gore, obezbijediti servisiranje opreme za mjerenje unutar granica države i vršiti redovno servisiranje u periodu najmanjeg stepena zagađenja. Obezbijediti adekvatna sredstva u budžetu za monitoring kvaliteta vazduha.

Posebnu pažnju posvetiti realizaciji AP za upravljanje kvalitetom vazduha za 2017-2020, posebno onih mjera koje i zaista mogu dovesti do unapređenja kvaliteta vazduha.

Potreban je konkretan podsticaj za ekološki prihvatljivije načine grijanja.

Uspostaviti koordinaciju strateških aktivnosti između sektora životne sredine i sektora saobraćaja kako bi se razmotrila mogućnost izmjene režima saobraćaja u najužim gradskim jezgrima. Ažurirati Strategiju razvoja saobraćaja koja bi na adekvatan način razmotrilo zagađenje vazduha, kao posljedica intezivnog i neodrživog transporta i omogućilo efikasno rješavanje ove problematike.

Pripremiti Lokalne planove kvaliteta vazduha za opštine Bar, Cetinje, Berane i Bijelo Polje.

Poštovati savremene ekološke standarde za kvalitet vazduha za industrijske zagađivače čije emisije zagađujućih materija utiču na kvalitet vazduha.

Sprovoditi redovne inspekcijske kontrole kojima bi se utvrdila obaveza zagađivaču za izmjene filterskih postrojenja u skladu sa standardima.

Ažurirati inventar zagađujućih materija u vazduh i prekursore ozona.

Obezbijediti opremu za rekuperaciju VOC-a u skladištima, transportu i distribuciji goriva do benzinskih stanica i tokom punjenja goriva u motorna vozila.

Uspostaviti mehanizam kontrole kvaliteta brodskih goriva.

Jačati kapacitete ključnih institucija za transponovanje, implementaciju i primjenu zakonodavstva stručnim kadrom sa specifičnim znanjima neophodnim za napredak u ovoj oblasti.

Obezbijediti potrebna finansijska sredstva za implemenataciju i primjenu zakonodavstva u ovoj oblasti.

III UPRAVLJANJE OTPADOM

U periodu od aprila 2016. do 25. decembra 2017. godine, ostvaren je određeni napredak u usklađivanju sa Direktivom o deponijama, Direktivom o otpadu, Direktivom o kanalizacionom mulju, Direktivom o rudarskom otpadu, Direktivom o otpadnoj električnoj i elektronskoj opremi, Direktivom o ograničavanju upotrebe određenih opasnih materija u električnoj i elektronskoj opremi.

Nivo implementacije EU *acquis*-a u ovoj oblasti i dalje je veoma ograničen i još uvijek se moraju preduzeti mnogi drugi važni koraci kao što je uspostavljanje adekvatne mreže za odlaganje otpada, određivanje prioriteta za smanjenje i prevenciju otpada, uspostavljanje registra za proizvođače otpada.

Neophodno je odrediti opciju za upravljanje otpadom uz poštovanje EU standarda i primijenu hijerarhijskog pristupa: redukcija količine stvorenog otpada, maksimalno recikliranje i ponovna upotreba, ograničiti spaljivanje materijala koji se ne mogu reciklirati, ukinuti odlaganje nepovratnog otpada i otpada koji se ne reciklira, osigurati potpunu implementaciju ciljeva politike upravljanja otpadom.

Da bi se osigurao adekvatan sistem upravljanja otpadom neophodno je obezbijediti poštovanje principa održivog razvoja, transparentnost i odgovornost u upravljanju otpadom. Budući projekti trebaju biti razvijeni i implementirani efikasno. Interese lokalnih zajednica treba uzeti u obzir prilikom realizovanja aktivnosti u ovoj oblasti. Procjene uticaja projekata u ovoj oblasti ne treba sprovoditi "pro forme" već na adekvatan način kako bi se pokazao uticaj na ostale segmente životne sredine.

Uspostaviti sistem odvojenog prikupljanja ostalih posebnih kategorija otpada.

PREGLED I OCJENA STANJA

U oblasti **upravljanja otpadom**, Skupština Crne Gore donijela je, 17. juna 2016. godine, **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o upravljanju otpadom** ("Službeni list Crne Gore", br. 39/16).

U cilju dalje harmonizacije sa EU zakonodavstvom donijeti su sljedeći podzakonski akti:

1. Uredba o kriterijumima za prestanak statusa otpada od gvožđa, čelika, aluminijuma, bakra i stakla ("Službeni list Crne Gore", br. 26/17, 31/17);
2. Pravilnik o bližem sadržaju dokumentacije koja se podnosi uz zahtjev za izdavanje dozvole za uvoz, izvoz i tranzit otpada, listi klasifikacije otpada i sadržaju i načinu vođenja registra izdatih dozvola ("Službeni list Crne Gore", br. 83/16);
3. Pravilnik o bližim karakteristikama lokacije, uslovima izgradnje, sanitarno-tehničkim uslovima, načinu rada i zatvaranja deponija ("Službeni list Crne Gore", br. 31/13, 25/16);
4. Pravilnik o klasifikaciji otpada i katalogu otpada ("Službeni list Crne Gore", br. 59/13, 83/16);
5. Pravilnik o sadržaju zahtjeva i dokumentaciji za izdavanje dozvole za preradu i/ili zbrinjavanje otpada iz rudarstva ("Službeni list Crne Gore", br. 78/16);
6. Pravilnik o izmjeni i dopuni Pravilnika o bližem sadržaju dokumentacije koja se podnosi uz zahtjev za izdavanje dozvole za uvoz, izvoz i tranzit otpada, listi klasifikacije otpada i sadržaju i načinu vođenja registra izdatih dozvola („Sl.list CG“ br. 76/17).

Programom rada Ministarstva održivog razvoja i turizma, planiranih sedam podzakonskih akata nije usvojeno.

Prema Državnom planu za upravljanje otpadom za period 2015-2020. godine, planirane investicije u infrastrukturu za upravljanje otpadom u predstojećem periodu iznose oko 130 mil. € do 2020. godine, odnosno oko 354,8 mil. € do 2035. godine.

Shodno NEAS-u sa AP za 2016. godinu, za ovu oblast je bila predviđena jedna obaveza za Ministarstvo održivog razvoja i turizma - donošenje *Odluke o izboru opcije za upravljanje otpadom* koja još uvijek nije realizovana. Shodno Izvještaju o implementaciji NEAS-a realizuje se projekat „Održivo ekološko upravljanje PCB-em u Crnoj Gori“. Nije pripremljen Nacionalni plan za odlaganje/dekontaminaciju PCB i PCB otpad.²¹ Nijesu realizovane obaveze koje se odnose na implementaciju Direktive o otpadu sa brodova (2000/59), Regulativa 1257/2013, Regulativa 1013/2006, Direktive 2009/16, Direktive 2008/98.²²

OBRAZLOŽENJE

Proces pripreme Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o upravljanju otpadom obilježen je isključenjem učešća javnosti iz procesa, odnosno izostankom javne rasprave.

Opština Berane obratila se Vladi Crne Gore, zahtjevom za davanje na korišćenje lokaliteta Rujišta kao privremenog odlagališta otpada za narednih pet godina. Predmetno zemljište je po namjeni šumsko zemljište.

Saglasnost za lokalne planove upravljanja komunalnim i neopasnim građevinskim otpadom dobile su 20 od 23 opštine u Crnoj Gori. Lokalne samouprave, u saradnji sa MORT-om, definisale su objektivne ciljeve za obim recikliranja, što bi se trebalo postići do kraja 2017. godine i može se smatrati dobrim početnim korakom u rješavanju ovog problema. Ipak, očigledno je da Zakonom predviđenu stopu reciklaže od 25% nije moguće ni približno dostići

²¹ Izvještaj o realizaciji NEAS-a, str. 9, decembar 2017.

²² Directive 2000/59/EC of the European Parliament and of the Council of 27 November 2000 on port reception facilities for ship-generated waste and cargo residues - Commission declaration, https://eur-lex.europa.eu/search.html?DTN=0059&DTA=2000&qid=1524221867116&DB_TYPE_OF_ACT=directive&CASE_LAW_SUMMARY=false&DTS_DOM=ALL&excConsLeg=true&typeOfActStatus=DIRECTIVE&type=advanced&SUBDOM_INIT=ALL_ALL&DTS_SUBDOM=ALL_ALL

Regulation (EU) No 1257/2013 of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on ship recycling and amending Regulation (EC) No 1013/2006 and Directive 2009/16/EC Text with EEA relevance, https://eur-lex.europa.eu/search.html?DTN=1257&SUBDOM_INIT=ALL_ALL&DTS_DOM=ALL&CASE_LAW_SUMMARY=false&type=advanced&DTS_SUBDOM=ALL_ALL&excConsLeg=true&typeOfActStatus=REGULATION&qid=1524222599212&DB_TYPE_OF_ACT=regulation&DTA=2013&locale=en

Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 on shipments of waste, https://eur-lex.europa.eu/search.html?DTN=1013&DTA=2006&qid=1524222701461&DB_TYPE_OF_ACT=regulation&CASE_LAW_SUMMARY=false&DTS_DOM=ALL&excConsLeg=true&typeOfActStatus=REGULATION&type=advanced&SUBDOM_INIT=ALL_ALL&DTS_SUBDOM=ALL_ALL

Directive 2009/16/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on port State control (Text with EEA relevance), https://eur-lex.europa.eu/search.html?DTN=0016&DTA=2009&qid=1524222856799&DB_TYPE_OF_ACT=directive&CASE_LAW_SUMMARY=false&DTS_DOM=ALL&excConsLeg=true&typeOfActStatus=DIRECTIVE&type=advanced&SUBDOM_INIT=ALL_ALL&DTS_SUBDOM=ALL_ALL

Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Text with EEA relevance), https://eur-lex.europa.eu/search.html?DTN=0098&DTA=2008&qid=1524222917235&DB_TYPE_OF_ACT=directive&CASE_LAW_SUMMARY=false&DTS_DOM=ALL&excConsLeg=true&typeOfActStatus=DIRECTIVE&type=advanced&SUBDOM_INIT=ALL_ALL&DTS_SUBDOM=ALL_ALL

u predviđenom roku (31. decembar 2017.) Sakupljanje komunalnog čvrstog otpada (godišnje se proizvede oko 243,941 t), u skladu sa Zakonom o upravljanju otpadom i opštinskim propisima, obaveza je lokalne samouprave (JLS). Nadležnost za implementaciju ovih aktivnosti prenijeta je opštinskim komunalnim preduzećima.

Osnovni principi upravljanja otpadom definisani u Strategiji upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine i Nacionalnom planu upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2015-2020. godine nijesu primijenjeni. Veliki broj lokalnih samouprava odlaže otpad na privremenim deponijama iako je rok za njihovo zatvaranje istekao, dok je evidentno i postojanje velikog broja nelegalnih odlagališta (oko 350 po evidenciji AZPŽS). Zbog odsustva primarne selekcije i velikog broja organskih komponenti u sastavu komunalnog čvrstog otpada, deponije su izvori emisije gasova staklene bašte (metan).

Potencijalno zagađenje zemljišta zbog **neselektovanog i nepropisno odloženog industrijskog ili komunalnog otpada** sagledano je kroz fizičko-hemijsku analizu zemljišta uzorkovanog: u blizini *deponija komunalnog otpada na Žabljaku, Bijelom Polju i Beranama (Vasove vode)*, u blizini *deponije industrijskog otpada Željezare u Nikšiću*, rudnika *Brskovo u Mojkovcu*, kao i u blizini *TE Jalovišta i Gradca u Pljevljima*.

Uticaj deponija komunalnog otpada na sadržaj polutanata u zemljištu uzorkovanom u neposrednoj blizini gradskih deponija očitovan je kroz povećanje koncentracije neorganskog polutanta kadmijuma na Žabljaku, dok se povećane koncentracije hroma na Žabljaku i fluora u Bijelom Polju i Beranama (Vasove vode) ne pripisuju uticaju deponije.

Ukupna godišnja količina generisanog komunalnog otpada po glavi stanovnika iznosi 517,9 kg ili 1,4 kg na dnevnom nivou.

Na sanitarnim deponijama otpad odlagažu: Glavni grad, Podgorica; Prijestonica Cetinje, Danilovgrad, Bar, Ulcinj, Kotor, Tivat i Budva. Na lokacijama za privremeno skladištenje: Andrijevica, Herceg Novi, Kolašin, Mojkovac, Plav (Gusinje), Pljevlja, Rožaje (Petnjica), Bijelo Polje i Berane su privremeno uskladištile komunalni otpad. Tri jedinice lokalnih samouprava nijesu uspostavile upravljanje komunalnim otpadom u skladu sa propisima, a to su: Nikšić, Šavnik i Žabljak. U opštini Kotor, otvorena je prva kompostana u Crnoj Gori, za rješavanje pitanja upravljanja zelenim otpadom u opštinama Kotor, Tivat, Budva i Herceg Novi.

U opštini Berane instalirano je postrojenje za obradu medicinskog otpada sakupljenog sa teritorije opština: Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Pljevlja, Berane, Rožaje, Andrijevica i Plav i u Glavnom gradu Podgorici.

Za projekte u oblasti upravljanja otpadom, u 2017. godini bilo je opredijeljeno 865.000€, a za projekte koji se sufinansiraju iz IPA fondova 14.705.000,00€. ²³

IZAZOVI

Osnovni problem u ovoj oblasti je **nedefinisanje opcije o konačnom načinu upravljanja otpadom** pa shodno tome ni lokalni planovi ne nude kvalitetna rješenja, odnosno lokalne samouprave su ograničene u kreiranju dugoročnih rješenja adekvatnog zbrinjavanja otpada.

Dodatni problemi su **niska stopa reciklaže, nedostatak adekvatnih statističkih podataka o količinama otpada i nekompatibilnost tih podataka između nadležnih institucija**, kao i **loša komunalna infrastruktura**. Sistem za selektivno odlaganje otpada nije uspostavljen, **veliki broj lokalnih samouprava odlaže otpad na nelegalnim smetlištima/odlagalištima**, dok je evidentno i **postojanje velikog broja nelegalnih odlagališta** (oko 350 po evidenciji AZŽS). Ne postoje mjere za podsticanje ponovne upotrebe, reciklaže i selektivnog sakupljanja otpadnog materijala. Problem je i pitanje odlaganja kanalizacionog mulja (primjer opštine Budva, Tivat, Kotor i Herceg Novi).

Problem predstavlja odlaganje i životinjskog otpada.

Najveći izazov u Crnoj Gori u oblasti upravljanja otpadom je uspostavljanje adekvatne infrastrukture koja bi omogućila sistem selekcije/recikliranja otpada, rehabilitaciju brojnih nelegalnih deponija širom Crne Gore, utvrđivanje lokacije za odlaganje industrijskog otpada i uspostavljanje efikasnog nadzora. Loša opremljenost lokalnih preduzeća je zabrinjavajuća. Nepokrivenost seoskog područja kontejnerima i dalje zabrinjava, s obzirom na to da se otpad pali ili odlaže u potocima ili rijekama.

Glavni problemi u sprovođenju PCB/PCT Direktive 96/59/EC su: nepostojanje popisa postojeće opreme koja sadrži polihlorovane bifenile; nedostupnost podataka o skladištenju i uklanjanju zastarjele opreme i otpadnih ulja koji sadrže polihlorovane bifenile; nedostatak jedinstvenih instrukcija za identifikaciju, dekontaminaciju, upotrebu, transport, skladištenje i odlaganje opreme ili proizvoda koji sadrže polihlorovane bifenile. Nema implementacionih planova za implementaciju "teških" direktiva.

Sanacija neuređenih odlagališta otpada u Crnoj Gori i dalje predstavlja izazov za sve lokalne samouprave.

U Crnoj Gori, odlaganje i dalje predstavlja najzastupljeniji metod za konačno rješavanje pitanja nastalog otpada.

Svakako najveći izazov je uspostavljanje efikasnog i održivog sistema inspekcije, kao i adekvatnih kaznenih politika koje će se dosljedno primjenjivati.

---

²³ Vidjeti aneks II

KLJUČNE PREPORUKE

Donijeti Odluku o izboru opcije za upravljanje otpadom.

Donijeti set podzakonskih akata.

Donijeti nedostajuće Lokalne planove upravljanja otpadom za sve jedinice lokalne samouprave usklađene sa Državnim planom upravljanja otpadom.

Pratiti implementaciju lokalnih planova upravljanja otpadom, posebno u dijelu dostizanja predviđenih ciljeva u pogledu reciklaže.

Sanirati postojeća odlagališta otpada.

Uspostaviti sistem primarne selekcije, po principu, makar minimalnog, razdvajanja na „mokru“ i „suvu“ kantu.

Smanjiti količine biorazgradivog komunalnog otpada.

Uključiti ruralna područja u sistem pružanja komunalnih usluga od strane nadležnih preduzeća.

Raditi na uspostavljanju planirane infrastrukture shodno Državnom planu.

Razmotriti mogućnost postavljanja kontejnera za selektivno odlaganje stakla i plastike, u velikim marketima, u cilju motivisanosti građana za primarnom selekcijom otpada i podizanju svijesti javnosti o značaju reciklaže.

Promovisati smanjenje količine odloženog biološki razgradivog otpada na deponijama, ponovnoj upotrebi otpada, reciklaži i sprječavanju nastanka otpada.

Otpad koji se odlaže na deponijama ograničiti na neizbježni minimum.

Regulisati upravljanje posebnih vrsta otpada, kao što je medicinski, veterinarski, elektronski, građevinski i rudarski otpad.

U svim budućim projektima izgradnje PPOV treba predvidjeti tretman kanalizacionog mulja, jer se isti obradom može dalje koristiti u poljoprivredne svrhe, shodno utvrđenoj kategorizaciji i kvalitetu zemljišta, za sanaciju privremenih odlagališta otpada i sl.

Otpočeti sa uspostavljanjem sistema za odlaganje, sakupljanje i obradu ambalažnog otpada, baterija, akumulatora, starih vozila.

Pripremiti plan za odlaganje i dekontaminaciju opreme i otpada koji sadrži PCB i PCT, kao i Program analize zemljišta i vodiča o mogućnosti i načinu upotrebe obrađenog kanalizacionog mulja.

Omogućiti javni uvid u statistiku sakupljanja i upravljanja otpadom i omogućiti funkcionisanje jedinstvenog sistema prikupljanja podataka o vrstama i količinama otpada.

Raditi na edukaciji građana i podizanju svijesti o ovoj oblasti životne sredine.

Obezbijediti video nadzor na nelegalnim odlagalištima i procesuirati počiniocima.

Pripremiti implementacione planove za „teške“ direktive i jačati finansijske kapacitete.

Odrediti lokacije za odlaganje građevinskog zemljišta.

Unaprijediti model naplate upravljanja otpadom.

Jačati administrativne kapacitete na državnom nivou, naročito kapacitete Uprave za inspeksijske poslove, kao i kapacitete komunalnih inspekcija, na lokalnom nivou.

Jačati saradnju između državnih i lokalnih vlasti.

IV KVALITET VODA

U oblasti **kvaliteta voda**, u periodu od aprila 2016. do 25. decembra 2017. godine, ostvaren je značajan napredak u usklađivanju sa Direktivom o prečišćavanju komunalnih otpadnih voda, Direktivom o vodi za piće i ograničen napredak u usklađivanju sa Okvirnom Direktivom o vodama i Okvirnom direktivom o Marinskoj strategiji.

Određeni napredak u izgradnji postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda je postignut ali tretman kanalizacionog mulja nije riješen.

Potrebno je unaprijediti sistem monitoringa kao i sistem izvještavanja. Kada je u pitanju Direktiva o nitratima, Crna Gora treba da uspostavi mrežu za praćenje mjerenja koncentracije nitrata u površinskim i podzemnim vodama.

Nedostatak finansijskih sredstava za izgradnju ili modernizaciju sistema za prikupljanje i prečišćavanje komunalnih otpadnih voda i snabdijevanje vodom, kao i nejasna podjela odgovornosti između nadležnih organa ostaje izazov.

PREGLED I OCJENA STANJA

Skupština Crne Gore je donijela: **Zakon o upravljanju komunalnim otpadnim vodama** ("Službeni list Crne Gore", br. 02/17), 29. decembra 2016. godine i **Zakon o obezbjeđivanju zdravstveno ispravne vode za ljudsku upotrebu** ("Sl.list CG", br. 80/17), 23. novembra 2017. godine.

Strategija upravljanja vodama Crne Gore za period 2016-2035. usvojena je na sjednici Vlade od 30. juna 2017. godine. Izrada plana upravljanja slivom Save u Crnoj Gori (WBIF) i Implementacija Okvirne Direktive o vodama - Dunavski i Jadranski sliv (IPA 2014) je u toku.

Donijeta je Odluka o izradi strateške procjene uticaja na životnu sredinu za Državni plan upravljanja komunalnim otpadnim vodama u Crnoj Gori za period 2018-2035. godine, ("Službeni list Crne Gore", br. 41/17).

Usvojeno je pet podzakonskih akata u cilju dalje transpozicije EU zakonodavstva:

1. Odluka o određivanju osjetljivih područja na vodnom području dunavskog i jadranskog sliva ("Službeni list Crne Gore", br. 46/17 i 48/17), kojom je određeno da je vodno područje Dunavskog sliva u cjelini sliv osjetljivog područja, dok su osjetljiva područja na vodnom području Jadranskog sliva: rijeka Zeta sa pritokama i akumulacije: Liverovići, Krupac, Vrtac i Slano; Kapetanovo jezero i rijeka Morača sa pritokama; sliv Skadarskog jezera sa pritokama osim Morače; sliv rijeke Bojane i sliv vodotoka koji se direktno ulivaju u Jadransko more, osim rijeke Bojane, uključujući: akumulaciju Grahovo, područja namijenjena zahvatanju vode za piće, područje Nacionalnog parka "Lovćen" i rezervat prirode Solila, Bokokotorski zaliv i priobalne morske vode do granične linije od koje se mjeri širina teritorijalnih voda;
2. Pravilnik o geografskim granicama, broju i kapacitetu aglomeracija ("Sl.list CG", br. 78/17);
3. Pravilnik o sadržaju evidencije količine i kvaliteta komunalnih i biološki razgradivih industrijskih otpadnih voda koje se ispuštaju u recipijent ("Sl.list CG", br. 78/17);
4. Pravilnik o sadržaju Izvještaja o ispuštanju (dispoziciji) komunalnih i biološki razgradivih industrijskih otpadnih voda ("Sl.list CG", br. 78/17);
5. Pravilnik o referentnim metodama za monitoring i vrednovanje rezultata kvaliteta i količine ispuštenog efluenta komunalnih otpadnih voda i biološki razgradivih industrijskih otpadnih voda ("Sl.list CG", br. 78/17).

Shodno NEAS-u Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja (MPRR) realizovalo je obavezu u pogledu uspostavljanja Ekspertske radne grupe za vode, dok je MORT realizovalo obavezu u pogledu transpozicije pravne tekovine EU, kroz usvajanje Zakona o upravljanju komunalnim otpadnim vodama. Usvojen je Zakon kojim se transponuje Direktiva Savjeta koja se odnosi na vodu za piće. Shodno Izvještaju o realizaciji NEAS-a sa AP-om, u toku je realizacija projekta „Revizija Master planova za otpadne vode i priprema Nacrta plana za implementaciju Direktive 91/271“ i „Jačanje kapaciteta za implementaciju Okvirne direktive o vodama“.

Nije donijet, Programom rada Vlade za 2017. godinu planiran, Zakon o morskome dobru kojim bi se cjelovito uredilo upravljanje, korišćenje i zaštita morskog dobra.

Vlada je, na sjednici od 23. marta 2017. godine, usvojila "Projekciju dugoročnog snabdijevanja vodom Crne Gore do 2040. godine". Projekcijom se, na osnovu sveobuhvatne analize i ocjene postojećeg stanja snabdijevanja vodom, daje projekcija srednjoročnog (do 2025. godine) i dugoročnog (do 2040. godine) razvoja vodosnabdijevanja naseljenih mjesta sa ciljem postizanja, u sanitarnom i tehničkom pogledu, visokog standarda snabdijevanja vodom stanovništva i ostalih korisnika u Crnoj Gori.

OBRAZLOŽENJE

U oblasti kvaliteta vode sistem nadležnosti je fragmentiran. Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja je primarno nadležno. Shodno fragmentiranim nadležnostima, nivo implementacije i primjene zakonodavstva nije adekvatan.

Planovi upravljanja riječnim slivovima i jasne aktivnosti u ovoj oblasti još uvijek nedostaju.

Izgradnja kanalizacionih mreža i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda kasni.

Nije uspostavljen efikasan sistem za praćenje i sprovođenje zakona.

Preliminarna procjena rizika od poplava za identifikaciju riječnih slivova i pratećih obalnih područja gdje postoji potencijalni značajan rizik nije urađena.

Ne preduzimaju se mjere za eliminaciju opasnih materija koje dovode do zagađenja unutrašnjih površinskih voda, teritorijalnih voda i unutrašnjih priobalnih voda.

PPOV nedostaju za mnoge opštine, a postojeća, npr. u Podgorici, ne odgovaraju niti kapacitetima niti tehnološkim standardima.

Snabdijevanje vodom je otežano u Herceg Novom i Cetinju. Česte su restrikcije u vodosnabdijevanju, naročito u ljetnjem periodu. Izvještaji o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva ukazuju na velike gubitke vode u distributivnoj mreži u gradskim naseljima širom zemlje (u 2015. godini 58,4%). Procenat priključka na kanalizacionu mrežu u gradskim naseljima u 2015. godini iznosi 85%, a obim tretiranih otpadnih voda u odnosu na ukupnu količinu iznosi 25,8%. U većini gradova distributivnu mrežu čine azbestno-cementne cijevi čiji je negativan uticaj na zdravlje dokazan.

Nije uspostavljen efikasan sistem praćenja i izvještavanja. Preliminarna procjena rizika od poplava za identifikaciju riječnih slivova i pratećih priobalnih područja gdje postoji potencijalni značajan rizik nije urađena.

Projekat „Regulacija riječnog korita Bojane“ urađen je 2010. godine. Aktivnosti nijesu realizovane što je 2017. godine dovelo do potpunog zatvaranja desnog rukavca rijeke zbog taloženja velike količine pijeska u njemu. Onemogućavanje razmjene vode između mora i rijeke može dovesti do ekološke katastrofe i većih poplava. Već duže vremena dubine vode na početnom dijelu zapadnog (desnog) rukavca su smanjene sa 3,5 m na svega četrdesetak centimetara.

Monitoring u 2016. godini je pokazao da su najveći izvori zagađenja površinskih i podzemnih voda komunalne otpadne vode. Najzagađeniji vodotoci su Vezišnica i Čehotina ispod Pljevalja, i Ibar ispod Rožaja. Umjerenu zagađenost imale su vode srednjeg i donjeg toka Lima, vode Rijeke Crnojevića, Grnčar na području Gusinja i Morača na dijelu ispod uliva voda gradskog kolektora Podgorice, dobar status kvaliteta imali su Kutska rijeka (Zlorečica), Cijevna na Trgaju i Tara na potezu Trebaljevo-Šćepan polje, veoma dobar Bojana i Zeta,

posebno u donjem toku, a odličan kvalitet vode imala je rijeka Piva. Rezultati mjerenja indiciraju na veliku osjetljivost ovih akvatičnih ekosistema, prije svega u niskom vodostaju, kao i porast ljudskih aktivnosti na njihovim obalama.

U kontinentalnom dijelu prirodni kvalitet voda skoro na svim izvorištima podzemnih voda je pogoršan. Prema rezultatima mikrobioloških ispitivanja 6,6 odsto ispitanih uzoraka hlorisanih voda za piće ne zadovoljava propisane norme higijenske ispravnosti, najčešće zbog povećanog prisustva bakterija i fekalnog zagađenja.²⁴

Ispuštanje komunalnih i industrijskih otpadnih voda u prirodne prijemnike vrši se gotovo bez ikakvog prečišćavanja.

U okviru Programa praćenja kvaliteta vode i sedimenta HOT SPOT-ova izvršeno je uzorkovanje sedimenta i morske vode na lokacijama koje su definisane kao hot spot lokacije (Brodogradilište Bijela, Porto Montenegro i Luka Bar), lokaciji koja predstavlja tranziciono, senzitivno područje (Ada Bojana) i lokaciji koja predstavlja referentnu lokaciju (Dobra Luka na poluostrvu Luštici). Program praćenja kvaliteta vode i sedimenta na navedenim lokacijama obuhvatao je analizu istih na sledeće parametre: Cd, Hg, Cu, Ni, Fe, Mn, Pb, Zn, Cr, As, organokalajna jedinjenja (TBT i TMT), organohlorni pesticidi, PCBs, PAH-ovi, mineralna ulja naftnog porijekla, dioksini i furani, hlorobenzeni i hlorfenoli.

U sedimentu uzorkovanom na lokaciji **Luka Bar**, sadržaj kako neorganskih polutanata (živa, bakar, olovo, cink, nikal) tako i organskih polutanata (PAH i PCB kongeneri) prelaze BAC, ERL i EAC kriterijume (prema OSPAR-u) što ukazuje da prisutni polutanti mogu imati negativni uticaj na morske organizme.

U sedimentu uzorkovanom na lokaciji Brodogradilište Bijela, sadržaj kako neorganskih polutanata (živa, bakar, olovo, cink, hrom, nikal) tako i organskih polutanata (PAH i PCB kongeneri) prelaze BAC, ERL i EAC kriterijume (prema OSPAR-u) što ukazuje da prisutni polutanti mogu imati negativni uticaj na morske organizme.

U sedimentu uzorkovanom na lokaciji **Porto Montenegro**, sadržaj kako neorganskih polutanata (živa, bakar, olovo, cink, arsen, nikal) tako i organskih polutanata (PAH i PCB kongeneri) prelaze BAC, ERL i EAC kriterijume (prema OSPAR-u) što ukazuje da prisutni polutanti mogu imati negativni uticaj na morske organizme.

U sedimentu uzorkovanom na lokaciji Ada Bojana, sadržaj hroma prelazi BAC i ERL kriterijume dok sadržaj nikla prelazi BAC kriterijum. Ostali neorganski i organski polutanti su ispod BAC kriterijuma.

Rezultati analize pokazuju da su sedimenti u **Brodogradilištu Bijela** i marini Porto Montenegro (bivši Vojni brodomontni zavod u Tivtu) opterećeni otpadom koji se stvara

²⁴ Informacija o stanju životne sredine za 2016.

prilikom pjeskarenja brodova koje se dugi niz godina primjenjivalo tokom remonta brodova na objema lokacijama. Otpad od pjeskarenja, odnosno sediment pomiješan sa istim, opterećuje životnu sredinu mora sa visokim sadržajem kako metala tako i organskih komponenti sa mogućim dugotrajnim posljedicama po živi svijet u moru.

U **Luci Bar**, sediment zagađen sa visokim sadržajem kako metala tako i organskih komponenti, posljedica je transporta tereta i prometa brodova.

Rezultati analize uzoraka morske vode pokazuju da ispitivani uzorci na lokacijama koje su označene kao HOT SPOT lokacije (Brodogradilište Bijela, Porto Montenegro i Luka Bar) pripadaju klasama A2 i A3 prema Uredbi o klasifikaciji i kategorizaciji površinskih i podzemnih voda (Sl. list Crne Gore br. 02/07).

U oblasti zaštite voda budžetom za 2017. godinu su opredijeljena sredstva za realizaciju projekata u vrijednosti od 2.335.000,00 €. ²⁵

IZAZOVI

Administrativni kapaciteti u sektoru voda na državnom i lokalnim nivoima nijesu dovoljno snažni da odgovore izazovu efikasnog procesa harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU i ne uspostavlja se finansijski okvir za njihovo razvijanje.

Mini hidroelektrane se izgrađuju najčešće bez adekvatne analize hidro potencijala. Jedan od primjera je remećenje korita Kutske i Mojanske rijeke gdje je došlo do presušivanja rijeka u pojedinim djelovima korita. Izgradnja mini hidroelektrana se pasivno posmatra i izostaje adekvatna reakcija na očuvanje prirodnih resursa.

Namjera Vlade Crne Gore je da dostigne cilj od 33 % udjela obnovljivih izvora energije u njenoj ukupnoj finalnoj potrošnji energije u 2020. godini. Međutim, postizanje tog cilja treba da bude u skladu sa zahtjevima Direktive 2009/28/EC. Neplansko iskorištavanje resursa na neodrživi način neće odgovoriti zahtjevima Direktive, a još manje ispoštovati standarde i zahtjeve direktiva u oblasti zaštite prirode. Neadekvatno tretiranje lokalnog stanovništva u dijalogu, kao zainteresovanog sagovornika, kao i nedovoljno transparentan proces davanja koncesija za izgradnju mHE, rezultira donošenjem odluka na štetu lokalnog stanovništva i prirodnih resursa. U procesu dodjele koncesija za korišćenje vodotokova i izgradnju mHE evidentan je niz problema koji dovode do nerijetkog presušivanja korita rijeka nakon izgradnje mHE, onemogućavanja funkcionisanja čitavih sela i velikog otpora mještana. Problemi su: nedostatak vodoprivredne osnove, nedostatak planova upravljanja vodama, informacionog sistema i vodnog katastra, nepostojanje katastra vodotokova sa ekološkim i energetske karakteristika, nedostatak godišnjeg ili višegodišnjeg planiranja dinamike korišćenja vodotokova u energetske svrhe, neusaglašenost zakonskih propisa i njihove implementacije, nedovoljno jasno definisanje odgovornosti koncesionara, nizak kapacitet

²⁵ Vidjeti aneks III

institucija odgovornih za upravljanjem vodnim i energetske resursima, nadzor, preispitivanje i kvalitetnije definisanje strateških ciljeva u oblasti energetike, veće uključivanje javnosti pri planiranju/odobranju projekata, usaglašavanje strateških planova i harmonizacije politika sektora energetike, vodoprivrede, životne sredine, planiranja i izgradnje objekata.

Takođe, nema ni strateškog dokumenta za razvoj mHE koji definiše jasne smjernice, već se, donošenje odluke bazira na zainteresovanosti investitora za prostor, čime se trajno degradiraju prirodni resursi. Koliko se procjenjuje ekološki kapacitet područja, imajući u vidu da nedostaju adekvatni podaci o segmentima životne sredine.

Mještani sela na sjeveru zemlje se sve više suprotstavljaju izgradnji mHE. Od rijeka na kojima je planirana izgradnja zavisi njihova egzistencija, a iskustvo pokazuje da rijeke nakon gradnje elektrana gube vodotok.

Npr. projekat izgradnje mHE na rijeci Bukovici se bazira na prevođenju voda A1 klase u cijevi iako vodene površine u opštini Šavnik čine 0,01% od ukupne površine a voda klase A1 se poslije jednostavnog fizičkog postupka prerade i dezinfekcije mogu koristiti za piće. Bukovica je jedina rijeka u Svijetu u kojoj je nastanjen stenoendemit – *Rhithrogena marinkovici*, vodeni cvijet, jedna veoma stara vrsta krilatih insekata čije stanište se mora očuvati.²⁶ I pored ocjene da je rijeka za ovu namjenu potpuno hidrološki nekorisna, investitor planira gradnju. Podaci koji su korišćeni u Elaboratu procjene uticaja izgradnje mHE na životnu sredinu su stari više decenija (od 1949. do 1983. godine).

Izrada LSL mHE „Bukovica“ sačinjena je u skladu sa Vodoprivrednom osnovom Crne Gore iz 2001. godine, koja je važila do 2011. godine, prema kojoj je na rijeci Bukovici predviđeno hidroenergetsko iskorišćenje vodotoka, na šta se primarno pozivaju prilikom izrade dokumenta, ne sagledavajući činjenicu da je davanje koncesije zasnovano na nevažecim aktima. Iz tog razloga, neophodno je procijeniti hidrološki kapacitet i ekosistemske karakteristike, kako bi se uopšte mogao planirati jedan ovakav zahvat. Uz nepostojanje Vodoprivredne osnove, planova upravljanja riječnim basenima, vodnog katastra i informacionog sistema, ovakve aktivnosti se mogu ocijeniti destruktivnim za životnu sredinu, te se ne mogu smatrati opravdanima. Kvalitet predloženih mjera zaštite i sprječavanja negativnih uticaja na životnu sredinu, ne odgovara aktuelnoj problematici već je uopšteno prenijet iz drugih, sličnih, dokumenata. Procjene uticaja na životnu sredinu izgradnje hidroenergetskih objekata treba raditi na osnovu prethodno urađenih baznih studija za sve segmente životne sredine i procijenjenog kumulativnog uticaja. Nepostojanje podataka potvrđuje i sam obrađivač PUP-a Šavnik u tekstu dokumenta. Zato ovo područje prepoznaje kao potencijalno za formiranje manjih akumulacija, pa su potencijalne lokacije za izgradnju malih hidroelektrana na grafičkim priložima PUP-a naznačene kao tačkasti fenomeni. Iz tog razloga, može se postaviti i pitanje na osnovu čega je donešen Koncesioni akt za izgradnju mHE Bukovica 1 i 2, koje nijesu prepoznate za eksploataciju resursa na ovaj način. Upitna je

²⁶ dr Snežana Radulović, profesor novosadskog Univerziteta i član Komisije za standarde Evropske unije u oblasti akvatičnih ekosistema

i sama Odluka o donošenju koncesionog akta, kojem ne prethodi procjena uticaja na životnu sredinu, pa se može zaključiti da kod davanja koncesija za izgradnju hidroelektrana nijesu uzeti u obzir ekološki aspekti. Koncept i preporuke za zaštitu prirodne baštine, prema LSL, podrazumijevaju da mHE na rijekama Bukovici, Tušinji, Bijeloj i Grabovici, treba da budu protočne, jer se time izbjegava zatvaranje puteva za migratorne vrste. Međutim, izgradnjom planiranih infrastrukturnih objekata, doći će do ozbiljnog narušavanja broja populacije pastrmke potočare (*Salmo trutta*), koja se nalazi na crvenoj listi IUCN-a, kao ugrožena vrsta. Ova vrsta ribe, prirodno naseljava samo još neke rijeke Mediterana, Crno more i Kaspijsko jezero. Ovo je samo jedan od primjera potencijalnog uništavanja prirodnog resursa, jer se potočna pastrmka, do sada, nije vještački mrijestila ni u jednom ribnjaku u Crnoj Gori, a ubacivanje bilo koje druge vrste ribe u Bukovicu bilo bi neprihvatljivo. Shodno PUP-u, na značajnom dijelu teritorije opštine planirana su zaštićena područja. Za zaštitu se predviđa, pored ostalih, i kanjonska dolina Bukovice i Bukovička gora. Time se ističe kolizija smjernica samog planskog dokumenta kao krovnog na lokalnom nivou. Ukoliko ne postoji ni državni jasan strateški okvir, niti jasno definisan lokalni prioritet, nije jasno iz kojih razloga se „ad hoc“ donose ovako ozbiljne odluke.

Reakcije lokalnog stanovništva protiv gradnje mHE su evidentne i za lokalitet Lipovska Bistrica, za gradnju male hidroelektrane Bistrica na dijelu vodotoka Bistrica.

Izgradnjom mHE u NP “Prokletije” mještani su ostali bez vode za piće i navodnjavanje. Mještani sela Komarača, Plav²⁷, Andrijevića, Berane i Bijelo Polje protestuju protiv mHE. Već izgrađene mHE isušile su korita rijeka jer investitori nijesu uradili geološka istraživanja.

Izgradnja i planiranje izgradnje turističkih kompleksa u marinskom području (Porto Montenegro, Porto Novi) i u zaštićenom području (Porto Skadar Lake) nije praćena adekvatnom reakcijom profesionalaca iz sektora zaštite voda u cilju integracije mjera prevencije potencijalnog rizika. Civilni sektor je dao doprinos zaštiti Skadarskog jezera ali bez mogućnosti da bilo što promijene u procesu planiranja.

Crna Gora ne radi na pripremi Strategije o moru.

Vodni katastar koji postoji za 12 opština i sadrži samo hidrološke podatke (ne i biodiverzitetne) nije dostupan javnosti. Još uvijek nedostaju Vodna osnova, informacijski sistem u ovoj oblasti, planovi upravljanja riječnim basenima.

Ne postoji dostupan registar podzemnih voda, procjena kapaciteta akumulacija koje su na raspolaganju, planovi zamjene vodovodnih distributivnih mreža.

Monitoring površinskih voda često ne prati potrebe monitoringa zaštite životne sredine čiji bi trebalo da bude integralni dio. Izostaje monitoring podzemnih voda.

---

²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=lweRu8wMMNI>

Postoji značajan nedostatak kadra kvalifikovanog za ispunjavanje zahtjeva koji se tiču prikupljanja i provjere podataka, kao i obezbjeđenja kvaliteta i izvještavanja.

Rizicima od poplava upravlja se na osnovu Plana upravljanja rizicima od poplava i Opšteg plana zaštite od štetnog dejstva voda, koji obuhvata period od 6 godina, i pratećeg Operativnog plana zaštite.

Strategija upravljanja vodama razmatra kanalisanje/regulisanje i betoniranje pojedinih riječnih korita čiji su tokovi bujičnog karaktera.

Da bi se ispunio Plan mjera za postizanje pune transpozicije EU Okvirne direktive o vodama u domaće zakonodavstvo do kraja 2018. godine, potrebno je sprovesti 23 mjere. Sadašnja dinamika rada je nedovoljna i mora se pojačati jer će se povećati obim posla u narednom periodu.

Kod nekih postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, koja su izgrađena ili su u finalnoj fazi izrade, problem predstavljaju planovi i način odlaganja obrađenog kanalizacionog mulja, pa tako za Nikšić ne postoji konkretno definisan plan, a problem je evidentan i u Budvi, Herceg Novom i Tivtu.

Najveći izvori zagađenja površinskih i podzemnih voda su komunalne otpadne vode, koje se uglavnom u neprečišćenom obliku ispuštaju u vode, na koncentrovan ili difuzan način.

Iako je uspostavljen sistem za prečišćavanje otpadnih voda u opštini Herceg Novi, otpadne vode naselja koje gravitiraju rijeci Sutorni (rijeci od državnog značaja) se ulivaju u Sutorinu jer kanalizacioni sistem nije obuhvatio ovaj dio opštine. Sutorina se ulava u more i definiše sastav blata u Igalu čime se znatno smanjuje kvalitet vode, blata, plaže i prostora za razvoj zdravstvenog turizma.

Politika i praksa u dijelu zaštite od poplava nije fokusirana na tehničke i konstruktivne mjere za regulaciju vodnih tijela. Mjere potrebne za adekvatnu zaštitu od poplava izostaju ili nijesu dovoljne. Usvajanje mjera nije usaglašeno sa mitigacijom klimatskih promjena.

KLJUČNE PREPORUKE

Bolje definisati nadležnosti nad kvalitetom voda i poboljšati međusektorsku saradnju između institucija koje su nadležne za vode kao i sa drugim sektorima u cilju integracije politike zaštite voda.

Poštovati ciljeve Strategije upravljanja vodama 2016-2035. i usvojiti Vodoprivrednu osnovu, čija obaveza proizilazi iz Zakona o vodama, u što kraćem roku.

Raditi na izradi Strategije mora i donijeti Planove upravljanja riječnim tokovima za Dunavski i Jadranski sliv, Planove upravljanja rizicima u slučaju poplava i uraditi mape opasnosti i mape rizika od poplava.

Donijeti sva nedostajuća podzakonska akta i raditi na daljem usklađivanju Zakona o upravljanju komunalnim otpadnim vodama sa Direktivom o prečišćavanju komunalnih otpadnih voda.

Odrediti kriterijumime za utvrđivanje osjetljivih područja.

Uspostaviti registar zaštićenih područja, uskladiti monitoring sa zahtjevima WFD, definisati ekološki i hemijski status i ciljeve za površinske i podzemne vode, definisati programe neophodnih mjera.

Uspostaviti mreže mjernih stanica i monitoring podzemnih voda.

Pratiti i koncentracije nitrata u površinskim i podzemnim vodama.

Raditi na uspostavljanju Vodnog informacionog sistema.

Obezbijediti pristup vode svim građanina.

Zamijeniti postojeću vodovodnu distributivnu mrežu na teritoriji čitave Crne Gore.

Uspostaviti kanalizacionu mrežu i priključiti stanovništvo na nju.

Izgraditi postrojenja za prečišćavanje komunalnih otpadnih voda, počevši od gradova sa velikim brojem stanovnika (Podgorica) ka manjim gradovima.

Ubrzati rad na izgradnji započete komunalne infrastrukture uz pravilan izbor izvođača radova i poštovanje vremenskih rokova.

Hitno obezbijediti uslove za jačanje administrativnih kapaciteta, znanja i vještine stručnog kadra u institucijama koje su ključne za integraciju i prenošenje tekovine EU o upravljanju vodama, kao i za njihovu implementaciju.

Neophodno je potpuno sprovođenje postojeće zakonske regulative i unaprijeđenje inspeksijskog nadzora na čitavoj teritoriji države, kako na nacionalnom, tako i na lokalnim nivoima. Neophodno je poboljšati kontrolu naročito u dijelu iskorištavanja voda za izgradnju hidro-elektrana, zagađenja voda, gradnje na obalama rijeka, očuvanja močvarnih staništa. Budući razvoj mini hidro elektrana treba da bude u skladu sa EU praksom. Nastaviti sa kontrolom eksploatacije pijeska i šljunka.

Neophodno je sudsko procesuiranje i neselektivno kažnjavanje slučajeva kršenja zakona u oblasti voda.

Prilikom zaštite od poplava bazirati se na integraciji prirodnih rješenja u upravljanju vodama.

Integracija direktiva o staništima i pticama u dijelu upravljanja vodama je neophodna zbog uspostavljanja i upravljanja budućom NATURA 2000 mrežom.

V ZAŠTITA PRIRODE

U oblasti zaštite prirode, u periodu od aprila 2016. do 25. decembra 2017. godine, nije ostvaren značajan napredak. Određeni napredak je ostvaren u usklađivanju sa Habitat Direktivom, Direktivom o divljim pticama i CITES Regulativom.

Značajno se kasni sa zaštitom Ulcinjske solane. Zaštita Solane je preporuka i predmet izvještaja Evropske komisije još od 2015. godine. Implementacija NATURA 2000 projekta je u toku. Upitna je opravdanost zakonskog rješenja kojim se predlaže transformacija JP Nacionalni parkovi u privredno društvo²⁸. Novi Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata marginalizuje zaštitu prirode. Implementacija CITES Regulative i Konvencije nije na zadovoljavajućem nivou.

Neohodno je otkloniti različita rješenja iz važećih propisa, raditi na integraciji politike biodiverziteta u sektorske politike, jačati sistem upravljanja zaštićenim područjima na nivou nacionalnih parkova i uspostaviti sistem upravljanja za zaštićena područja za čije upravljanje je nadležna lokalna samouprava. Uspostaviti mehanizam koordinacije između nadležnih institucija i unaprijediti kadrovske i finansijske kapacitete. Intenzivirati aktivnosti na uspostavljanju NATURA 2000 mreže i uključiti u proces sve zainteresovane strane i civilni sektor. Potrebno je raditi na uspostavljanju marinskih zaštićenih područja.

PREGLED I OCJENA STANJA

U oblasti **zaštite prirode**, Skupština Crne Gore, donijela je **Zakon o zaštiti prirode** ("Službeni list Crne Gore", br. 54/16), 22. jula 2016. godine.

Donijet je i **Zakon o potvrđivanju evropske konvencije o zaštiti životinja u međunarodnom prevozu** ("Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori", br. 04/17), 27. aprila 2017. godine.

U cilju dalje harmonizacije sa EU zakonodavstvom, usvojeni su podzakonski akti:

1. Pravilnik o bližim kriterijumima za određivanje područja ekološke mreže ("Službeni list Crne Gore", br. 45/17);
2. Pravilnik o sadržaju studije o ocjeni prihvatljivosti za područje ekološke mreže ("Službeni list Crne Gore", br. 45/17),
3. Pravilnik o bližim uslovima za promet zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva ("Službeni list Crne Gore", br. 061/17 od 02.10.2017)²⁹;

²⁸ Zakon o unapređenju poslovnog ambijenta ("Službeni list Crne Gore", br. 040/10)

²⁹ kojim su transponovane: Direktiva Savjeta Evrope od 28. marta 1983. godine vezano za uvoz u zemlje članice koža određenih mladunaca foka i proizvoda dobijenih od njih (83/129/EEC), Regulativa Savjeta Evrope 338/97 od 9. decembra 1996. godine, Regulativa Komisije (EC) 865/2006 od 4. maja 2006. godine, Regulative komisije 791/2012 i 792/2012 od 23. avgusta 2012. godine, Regulativa Komisije (EC) 2017/160 od 20. januara 2017. godine, Regulativa Komisije (EC) 1007/2009 od 31. oktobra 2009. godine i Regulativa Savjeta Evrope 3254/91 od 4. novembra 1991. godine, Regulativa Komisije (EZ) br. 1158/2012 od 27. novembra 2012. godine, Regulativa Komisije (EZ) broj 2017/160 od 20. januara 2017. godine i Regulativa Komisije 757/2012 od 20. avgusta 2012. godine

4. Pravilnik o bližim uslovima za promet zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva ("Službeni list Crne Gore", br. 61/17 od 02.10.2017)³⁰
5. Pravilnik o načinu sačinjavanja zapisnika tokom inspeksijskog nadzora nad životinjama za proizvodnju ("Službeni list Crne Gore", br. 078/17 od 23.11.2017)³¹,
6. Pravilnik o uslovima za objekte i opremu za držanje i uzgoj životinja za proizvodnju³².

27 podzakonskih akata je donijeto kao osnova za korišćenje prirodnih resursa.

U martu 2017. Vlada je usvojila Odluku o privremenom ograničenju izvoza određenih drvnih sortimenata ("Službeni list Crne Gore", br. 23/17) do maja 2019. godine što je bio iskorak u ovoj oblasti. Međutim, već u avgustu 2017. godine Vlada donosi Odluku o dopuni Odluke o privremenom ograničenju izvoza određenih drvnih sortimenata kojom se dozvoljava izvoz pojedinih drvnih sortimenata.

Ukupno planirana sredstva za petogodišnji period za nacionalne parkove iznose: za implementaciju Plana upravljanja NP "Prokletije" 1.304.749,00€³³, NP "Lovćen" 2.320.000,00€³⁴, NP "Durmitor" 3.835.000,00€,³⁵ NP "Skadarsko jezero" 4.645.000,00 €³⁶, NP "Biogradska gora" 3.331.000,00 €³⁷.

Shodno NEAS-u jedina obaveza MORT-a bila je uspostavljenje Ekspertske radne grupe za zaštitu prirode. Obaveza **je realizovana**. Međutim, planirano administrativno osnaživanje/uvećanje u Direktoratu za životnu sredinu nije realizovano iako je Vlada u međuvremenu donijela Plan reorganizacije i jačanja kapaciteta u oblasti životne sredine koji se značajno razlikuje od NEAS-a.

OBRAZLOŽENJE

Započela je realizacija projekta "Uspostavljanje mreže Natura 2000", ali ima mnogo projekata koji su u fazi realizacije i često sa neusaglašenim ciljevima. Projektom nije obuhvaćen južni dio Crne Gore. Time se ostavlja mogućnost devastacije lokaliteta koji mogu biti dio NATURA 2000 mreže ili određivanje namjene u druge svrhe strateškim i/ili planskim dokumentima. Izazovi vezani za uspostavljanje NATURA 2000 povezani su sa ograničenim kadrovskim kapacitetima na nacionalnom i lokalnom nivou u državnim institucijama u smislu broja službenika i stručnjaka koji se bave ovom temom. Ovo se uglavnom odnosi na stručnost

³⁰ kojim su prenesene Direktiva Savjeta Evrope od 28. marta 1983. godine vezano za uvoz u zemlje članice koža određenih mladunaca foka i proizvoda dobijenih od njih (83/129/EEC), Regulativa Savjeta Evrope 338/97 od 9. decembra 1996. godine, Regulativa Komisije (EC) 865/2006 od 4. maja 2006. godine, Regulative komisije 791/2012 i 792/2012 od 23. avgusta 2012. godine, Regulativa Komisije (EC) 2017/160 od 20. januara 2017. godine, Regulativa Komisije (EC) 1007/2009 od 31. oktobra 2009. godine i Regulativa Savjeta Evrope 3254/91 od 4. novembra 1991. godine, Regulativa Komisije (EZ) br. 1158/2012 od 27. novembra 2012. godine, Regulativa Komisije (EZ) broj 2017/160 od 20. januara 2017. godine i Regulativa Komisije 757/2012 od 20. avgusta 2012. godine;

³¹ kojim su prenesene odredbe Direktive br. 2006/778/EZ o minimalnim zahtjevima za prikupljanje podataka tokom inspeksijskog nadzora nad životinjama za proizvodnju na mjestimu proizvodnje;

³² kojim su prenesene odredbe Direktive br. 1998/58/EZ o zaštiti životinja za proizvodnju;

³³ http://www.nparkovi.me/sajt/images/stories/PU_NP_Prokletije_2016-2020.pdf, str. 56

³⁴ http://www.nparkovi.me/sajt/images/stories/PU_NP_Lovcen_2016-2020.pdf, str. 67

³⁵ http://www.nparkovi.me/sajt/images/stories/PU_NP_DURMITOR_2016-2020.pdf, str. 69

³⁶ http://www.nparkovi.me/sajt/images/stories/PU_NP_Skadarsko_jezero_2016-2020.pdf, str. 82

³⁷ http://www.nparkovi.me/sajt/images/stories/PU_NP_Biogradska_gora_2016-2020.pdf, str. 61

i naučno-istraživački rad za određene taksonomske kategorije i primjenu specifičnih metodologija i prikupljanje podataka u skladu sa standardima NATURA 2000. Shodno Izvještaju o realizaciji NEAS-a, sve aktivnosti planirane za 2017. godinu na uspostavljanju NATURA 2000 su realizovane. Aktivnosti koje su predstavljene kao realizovane ne mogu se ocijeniti ključnim za napredak u uspostavljanju NATURA 2000 mreže izuzev pripremljene finalne referentne liste ptičjih vrsta u Crnoj Gori.

Na području NP „Skadarsko jezero“, lokalitet Biški rep, Mihailovići, planirana je izgradnja luksuznog turističkog kompleksa i marine „Porto Skadar Lake“. U Izvještaju o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu DSL „Mihailovići“ navodi se da će realizacija rješenja planiranih Državnom studijom lokacije uticati na životnu sredinu pretežno na lokacijama predviđenim za građenje i u neposrednom okruženju, osim u dijelu socio-ekonomskih pitanja gdje su uticaji šireg značaja. Negativni uticaji koji mogu da se pojave tokom izgradnje i tokom eksploatacije hotelskog kompleksa su: fragmentacija, totalna ili djelimična destrukcija staništa, kao i gubitak jednog broja jedinki od prisutnih vrsta, bilo da će biti uništene ili će migrirati sa staništa.

Primjena odredaba Krivičnog zakonika kroz subjektivna tumačenja, kao i nerazumijevanje važnosti zaštite prirode, od strane tužilaštva, dovodi do izuzetno niske stope kažnjivosti lica koja su počinila krivična djela protiv životne sredine. Naročito je problematično kontinuirano nezakonito prenošenje ulovljenih zaštićenih vrsta preko granice, kao i nedovoljna obučenost carinskih službenika da prepoznaju zaštićene vrste. Zabrinjavajuće je i pitanje neovlašćenog i nezakonitog držanja divljih životinja od kojih su mnoge prokrijumčarene u zemlju (slučaj tigrova, vukova).

Uspostavljena je baza podataka o zaštićenim područjima (www.prirodainfo.me). Nije urađena rekategorizacija zaštićenih područja što je bila zakonska obaveza. Mnoga zaštićena područja su izgubila karakteristike koja su ih preporučila za zaštitu. Upravljanje kategorijama zaštite ispod II kategorije po IUCN-u gotovo ne postoji.

Ulcinjska Solana ni nakon tri godine još uvijek nije zaštićena ni na domaćem ni na međunarodnom nivou, niti su nadležne institucije obezbijedile adekvatan režim upravljanja vodama, kao i obustavu lova na jednom dijelu Ulcinjske solane na kojem je takva aktivnost, odlukom opštine dozvoljena. Prema Prostorno-urbanističkom planu Ulcinja, koji je Vlada Crne Gore usvojila 16. februara 2017. godine u potpoglavlju 3.1.3. „Zaštićena prirodna dobra“ navodi se da je Ulcinjska solana planirana u kategoriji parka prirode, IUCN kategorije V/IV. Shodno Prostornom planu Crne Gore kao krovnom planskom dokumentu, na ovom području je planiran razvoj turističkog smještaja. Skupština Crne Gore je 2012. godine donijela Odluku o izmjeni i dopuni Prostornog plana Crne Gore do 2020. godine ("Službeni list Crne Gore, broj 44/2012") kojom se u kategoriji „spomenik prirode“ ili „predio posebnih oblika“ prepoznaje Ulcinjska solana sa knetama i Ada Bojana. Međutim, Ustavni sud Crne Gore u novembru 2015. godine donosi Odluku o prestanku važenja Odluke o izmjeni i

dopuni Prostornog plana Crne Gore do 2020. godine. Shodno novom Zakonu o planiranju prostora i izgradnji objekata lokalna prostorno- planska dokumenta više ne postoje pa samim tim i PUP Ulcinja. Iz navedenog se može zaključiti da je upitna politička volja da se Ulcinjska solana zaštiti. Lokalitet je degradiran do nivoa gdje se počinje ponašati kao ekološka zamka za milione ptica na migraciji. Došlo je do procesa izmjene ekosistemskog karaktera, odnosno procesa pretvaranja zaslanjenog u slatkovodni tip ekosistema, što će imati nesagledive ekološke i biodiverzitetne posljedice po ovo područje. Shodno Informaciji o stanju životne sredine Ulcinjskoj solani, usljed promjene kvaliteta staništa i prelaska iz slanovodne u slatkovodnu močvaru, broj baljoški (*Fulica atra*) značajno povećao, što potvrđuje činjenicu da se sa ekosistemom solane mora bolje upravljati. Ravnanje dina na području Velike plaže stvara nepovoljne uslove za ptičiju faunu.

Na Adi Bojani i uz desno ušće rijeke Bojane, nalaze se najbolje i najočuvanije plavne vrbovo-jasenove sume. Po Direktivi o staništima to je tip staništa 92A0 Galerija bijele vrbe i bijele topole. Na ovom staništu dominiraju *Quercus robur* ssp. *scutariensis*, *Fraxinus angustifolia*, *Populus alba*, *Periploca graeca*, *Salix alba*, *Salix fragilis*, *Alnus glutinosa*, *Vitex agnus-castus*, *Tamarix africana*. Kao neminovna posljedica intenzivne antropogenizacije prostora, javljaju se i invazivne vrste (*Amorpha fruticosa* dr.) koje predstavljaju ozbiljnu prijetnju da naruše strukturu prirodnih ekosistema. Staništa pješćanih dina se umanjuju neplanskim proširivanjem turističkih kapaciteta (plaže, prilazni putevi, parkinzi). Knete (zaslanjene i slatkovodne lokve i močvare) u zaleđu Velike plaže su posebna prirodna vrijednost i oaze biodiverziteta, zajedno sa suvim livadama polupustinjskog karaktera i treba ih štiti.

Izostaje i nadzor od strane Uprave za šume nad radom koncesionara. Problem mogu biti i odredbe Zakona o koncesijama koje ne propisuju obavezu traženja mišljenja ili informacije o statusu zaštite područja. Time se potvrđuje neusklađenost ostalih zakona koji se odnose na korišćenje prirodnih resursa sa Zakonom o zaštiti prirode.

Evidentan je trend da se suprotno važećoj prostorno-planskoj dokumentaciji raspisuju tenderi koji predviđaju gradnju na lokalitetima velike prirodne vrijednosti, koja su prepoznata i kao potencijalna Natura 2000 staništa (Porto Skadar Lake, Buljarica).

Dugoročni program za istraživanja biodiverziteta nije izrađen. Smanjena su raspoloživa sredstava za realizaciju programa monitoringa biodiverziteta kao i broj obuhvaćenih područja.³⁸ Uz izostanak adekvatnog monitoringa biodiverziteta na nivou države, da se zaključiti da se upravljanje, prostorno planiranje, urbanizacija i mjere zaštite baziraju na skromnim podacima, koji su uzrok nezadovoljavajućeg programa monitoringa, neadekvatne metodologije, pa su i odluke bazirane na ovakvim podacima problematične.

---

³⁸ Program monitoringa životne sredine za 2016. godinu, str. 4 i 16; Program monitoringa životne sredine za 2017. godinu, str. 4 i 25

Problem su i dozvoljene kvote za lov, izostanak skraćanja lovnih sezona, nedozvoljeni lov za koji ne postoji čak ni strateško opredjeljenje resora za početak rada na njegovom efikasnom suzbijanju. Naročito je zabrinjavajuća praksa ribolova nedozvoljenim sredstvima poput dinamita u moru i agregata na Skadarskom jezeru. Lovočuvarske službe trebaju biti opremljene adekvatnom opremom.

Crna Gora je, osim Bosne i Hercegovine, jedina zemlja u Mediteranu koja nema zaštićeno marinsko područje iako je to obaveza po Barselonskoj konvenciji. Izazov u pogledu uspostavljanja ovakvih područja ogledaće se, pored političke volje, i u administrativnim kapacitetima i finansijskim izdvajanjima za njihovu zaštitu i upravljanje. JP "Morsko dobro" nema ni službu zaštite ni opremu (npr. brod). Inspeksijske službe na moru nemaju adekvatnu opremu.

Naročito je diskutabilna implementacija CITES regulative i konvencije, kao i neusklađenost nacionalnih propisa sa Direktivom 1992/22/EZ koja se odnosi na držanje životinja u zoološkim vrtovima, Regulativom 3254/91/EEZ o klopama za divlje životinje, Direktivom 83/129/EEZ i Regulativom (EZ) 1007/2009 o trgovini proizvoda od morskih sisara iz podreda Pinnipedia, Direktivom 1999/22/EZ o zaštiti životinja pri upotrebi u naučne svrhe, Regulativom (EZ) 2173/2005 (FLEGT) i Regulativom (EZ) 995/2000 kojom su definisane obaveze operatera koji plasiraju drvo i drvne proizvode na tržište.

Novim Zakonom o zaštiti prirode stavljena je van snage odredba obaveze izrade Mape predjela prije početka pripreme prostorno-planske dokumentacije. Zakonom o planiranju prostorna i izgradnji iz 2017. godine centralizovane su aktivnosti u planiranju prostora na državni nivo. Ovim zakonom je ograničena, možda i onemogućena, integracija zaštite biološkog diverziteta u politiku planiranja prostora.

IZAZOVI

U oblasti zaštite prirode, realizuje se više projekata koji su često sa neusaglašenim ciljevima ili se preklapaju. Planiranje i implementacija aktivnosti u sektoru zaštite prirode zahtijevaće ozbiljne konsultacije i komunikaciju sa različitim zainteresovanim stranama i nevladinim organizacijama u cilju djelotvorne primjene. Posljednji događaji o ubijanju zaštićenih vrsta i načinu ribolova dinamitom zahtijevaju efikasno sprovođenje kaznene politike i ograničenja kao i jačanje inspeksijske kontrole. Neophodno je uspostaviti sistem opšte zaštite određenih staništa, biljnih i životinjskih vrsta i zabraniti štetne aktivnosti vezane za eksploataciju vrsta i drugih prirodnih resursa. Takođe, nedostaje odgovarajuća procjena aktivnosti koje potencijalno oštećuju staništa i vrste. Uspostavljanje zaštićenih područja mora se prepoznati Prostornim planom Crne Gore. U ovoj oblasti glavni problem je marginalizacija propisivanja mjera zaštite prirode dok se prioritet daje građevinskim projektima.

Malo je urađeno u implementaciji projekta NATURA 2000. Izazovi u uspostavljanju NATURA 2000 mreže povezani su sa ograničenim kapacitetima ljudskih resursa na državnom i lokalnom nivou u državnim institucijama u smislu broja službenika i stručnjaka

koji se bave ovom temom. Ovo se uglavnom odnosi na stručnost i naučno-istraživački rad za određene taksonomske kategorije i primjenu specifičnih metodologija i prikupljanje podataka u skladu sa standardima NATURA 2000.

Zakonodavnu aktivnost je obilježilo donošenje Zakona o zaštiti prirode i Zakona o nacionalnim parkovima. Pravi izazov biće njihova implementacija.

Problemi u ovoj oblasti su: nedostatak zaštitarskog pristupa kod upravljanja zaštićenim područjima, nepostojanje marinskog zaštićenog područja, kolizija između propisa, izostanak implementacije propisa, visok procenat nezakonite sječe. Zakon o izmjeni Zakona o nacionalnim parkovima donijet je po skraćenom postupku zbog „tehničke“ greške koja se odnosila na obuhvat granica. Shodno Zakonu o zaštiti prirode (član 35) bez Studije revizije koja je obavezna za promjenu granica nacionalnih parkova promjena granica zaštićenog područja nije moguća. Zakon u prilogu nema kartografski prikaz granica nacionalnih parkova, što je u prethodnim zakonima bio slučaj, već je članom 13 propisano da „Kartografski prikaz obilježenih granica nacionalnih parkova izrađuje organ uprave nadležan za poslove katastra“. U članu 28 Zakona o zaštiti prirode jasno se navodi da Studija zaštite mora sadržati kartografski prikaz granica prirodnog dobra kao i Akt o proglašenju zaštićenog prirodnog dobra (član 32 Zakona o zaštiti prirode). Ovo je kolizija između dva zakona iz iste oblasti koji može dovesti do velikih problema u implementaciji.

Veliki broj zaštićenih područja, niže kategorije zaštite, kao i rezervat „Čovjek i biosfera“ basena rijeke Tare, zaštićeni su samo na papiru, njihova prava zaštita nije otpočela. Strateška i planska dokumenta većine sektora ih čak ne prepoznaje. Npr. u kategoriji „Spomenik prirode“ od 56 lokaliteta samo dva imaju plan upravljanja. Adekvatna naučna podloga, monitoring i primjena modernih alata u upravljanju zaštitom prirode uglavnom izostaje ili je predmet eksterno finansiranih sporadičnih projekata.

Pored nezakonite sječe, šume su takođe izložene kontinuiranom paljenju, gdje je evidentno da ne postoje administrativni kapaciteti koji bi radili na prevenciji (obezbjeđivanje punktova za sprečavanje širenja požara i uvođenje sistema/senzora za detekciju lokacije požara) i sanaciji posljedica (inspekcije kroz kazne) ili sprečavanju uzroka (jačanje svijesti kod građana da je npr. paljenje šuma u cilju poboljšanja prirasta pečurki kontraproduktivno). Tokom ljeta 2017. godine u NP „Lovćen“ devastiran je značajan šumski fond jer požar nije lokalizovan za gotovo dva mjeseca. Nakon ovog požara ostaje upitno da li Lovćen i dalje posjeduje prirodne karakteristike na osnovu kojih je proglašen za nacionalni park. Uništene su i guste borove šume, maslinjaci, makija i niža vegetacija na Luštici.

Tendencija je raspisivanje tendera za gradnju na područjima velikih prirodnih vrijednosti, koji su ujedno prepoznati kao potencijalna NATURA 2000 staništa (Ulcinjska solana, Buljarica, Skadarsko jezero). Buljarica ima sljedeće tipove staništa: 92A0 Bijele vrbe i bijele topole, 91AA Istočne šume medunca. Prisutna je *Pisolithus arrhizus* koja je zaštićena u Crnoj Gori ("Sl. list RCG" br. 76/06); nalazi se na Preliminarnoj crvenoj listi makromiceta Crne Gore (Perić & Perić, 2004); Crvenoj listi ugroženih gljiva Evrope u kategorija C – vrsta rasprostranjena na širokom prostoru, ali rasute, nepovezane populacije, ponegdje nestale, srednji nivo intenziteta zaštite (Ing, 1993); shodno kategorijama IUCN-a (međunarodnog standarda za izradu nacionalnih Crvenih lista - IUCN, 2001), procijenjena kod nas kao kritično ugrožena vrsta (kategorija CR – critically endangered, kriterijum D) (Kasom &

Ćetković, 2011). U Crnoj Gori vrsta je do sada konstatovana na dva lokaliteta: u Herceg Novom na Savinskoj Dubravi i na Buljarici.

Za očuvanje prirode, naročito brine novi Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata, koji propisuje marginalizuje lokalnu samoupravu. Njime se propisuje postojanje samo Prostornog plana Crne Gore i Plana generalne regulacije. Zakon ne nudi kvalitetna rješenja koja će osigurati mehanizme održivog planiranja prostora Crne Gore, te je u suprotnosti sa Evropskom poveljom o lokalnim samoupravama, Evropskom poveljom o prostornom planiranju kao i Ustavom Crne Gore i Zakonom o lokalnoj samoupravi.

Za brigu je stepen očuvanosti prirode u zaštićenim područjima zbog tendencije ekonomske valorizacije prirodnih resursa, bez značajnih ulaganja u zaštitu prirode.

U većem broju jezera u okviru NP i Regionalnih parkova isčezle su ili su u fazi isčezavanja brojne akvatične i semi-akvatične vrste kao što su mrmoljci (*Ichthyosaura alpestris*, *Lissotriton vulgaris*). Ove vrste i podvrste od kojih su neke i endemi Crne Gore nestaju zbog unosa riblje faune i rakova. Ovo je slučaj sa Bukumirskim, Rikavačkim, Trnovačkim, većim brojem jezera NP Durmitor. Ovime je došlo do izmjene autohtone biološke vrijednosti jezera.

Tokom ljeta pojedini djelovi nacionalnih parkova su preposječeni i sama uprava ne vodi evidenciju i procjenu pritiska, stepenu uznemiravanja životinjskog svijeta.

Uz izostanak adekvatnog monitoringa biodiverziteta na nivou države, da se zaključiti da se upravljanje, prostorno planiranje, urbanizacija i mjere zaštite baziraju na podacima ispod elementarnog zadovoljavajućeg nivoa, koji su uzrokovani nezadovoljavajućim obimom programa monitoringa, neadekvatne metodologije, pa su i odluke bazirane na ovakvim podacima problematične.

Niski administrativni kapaciteti, primjena odredaba Krivičnog zakonika kroz subjektivna tumačenja, kao i nerazumijevanje važnosti zaštite prirode od strane tužilaštva dovodi do izuzetno niske stope kažnjivosti lica koja su počinila krivična djela protiv životne sredine. Naročito je problematično kontinuirano nezakonito prenošenje ulovljenih zaštićenih vrsta preko granice, kao i nedovoljna obučenosť carinskih službenika da prepoznaju zaštićene vrste. Svake godine ispostava Uprave carina u Baru zaplijeni više od 100 odstrijeljenih ptica (čak i trajno zaštićenih vrsta) koje se pokušavaju prokrijumčariti van zemlje. Kod zaplijena problem predstavlja i nedostatak podzakonske regulative u smislu zbrinjavanja odstreljenih divljih životinja.

Zabrinjavajuće je i pitanje neovlašćenog i nezakonitog držanja divljih životinja od kojih su mnoge prokrijumčarene u zemlju (slučaj tigrova, vukova). Evidentirano je preko 100 slučajeva nezakonitog držanja divljih životinja u uslovima koji ne zadovoljavaju zakonom propisane uslove. Primjetna je i nezakonita trgovina ovim vrstama kao i javno promovisanje zooloških vrtova koji nemaju upotrebnu dozvolu (Odgajivačnica „Crni Vuk“ u Tološima, Zoo vrt „Čarli“ u Danilovgradu, itd).

„Prihvatišta životinja“ i zoo vrtovi kao i pojedini građani posjeduju određene vrste koje su nauci svrstavaju u prvih 100 najopasnijih invazivnih vrsta. Kao na primjer crvenouha kornjača (*Trachemys scripta*) i mungos (*Herpestes auropunctatus*) zauzimaju sve veću

rasprostranjenost u Crnoj Gori. Crvenouha kornjača je evidentirana na nekoliko lokaliteta na crnogorskom primorju a mugos širom crnogorske obale. Uvoz ove kornjače je zabranjen u zemljama regiona. Osim toga što ove vrste istiskuju druge vrste iz prirode tako što im zauzimaju staništa i hranu one prenose razne patogene na koje vrste iz prirode nijesu otporne.

Problem mogu biti i odredbe Zakona o koncesijama koje ne propisuju obavezu traženja mišljenja ili informacije o statusu zaštite područja. Time se potvrđuje neusklađenost ostalih zakona koji se odnose na korišćenje prirodnih resursa sa Zakonom o zaštiti prirode.

Posljedice u ovoj oblasti su: smanjenje granica NP „Durmitor“ koji je istovremeno i UNESCO zaštićeno područje (Svjetska baština) zbog uzurpiranosti prostora nelegalnom gradnjom, gubitak ekoloških vrijednosti mnogih zaštićenih područja kategorije spomenika prirode, izostanak primjena mjera zaštite u Regionalnom parku „Piva“; nepostojanje upravljača i upravljanja kanjonom rijeke Tare kao UNESCO rezervata biosfere (MAB – Čovjek i biosfera program). Pored toga, učešće lokalnih zajednica u upravljanju zaštićenim područjima je na niskom nivou.

Administrativni kapaciteti u Ministarstvu održivog razvoja i turizma nijesu dovoljni za kvalitetnu transpoziciju, implementaciju i primjenu propisa iz ove podoblasti. Dodatno problematični su i kapaciteti inspeksijskih organa (u ekološkoj inspekciji je i dalje samo 6 inspektora zaduženo za kompletnu oblast zaštite životne sredine) kao i nedovoljna infrastruktura na graničnim prelazima u cilju primjene propisa koji se tiču uvoza, izvoza i tranzita robe za koju su propisane mjere zaštite životinja i biljaka. Takođe, nedostaci su evidentni i na nivou lokalne uprave.

Opština Berane je u partnerstvu sa MORT-om i AZPŽS, pokrenula aktivnosti na osnivanju Azila za divlje životinje. Projektni zadatak je urađen i u toku je raspisivanje tendera za izradu glavnog projekta. Međutim, nije jasno iz kojih sredstava će se finansirati izgradnja centra.

Izazov može biti i kompatibilnost planiranja i integracije mjera zaštite prirode u druge sektorske planove i politike, kao i sprovođenje mehanizama (strateška procjena uticaja na životnu sredinu – SEA, procjena uticaja na životnu sredinu – EIA, ocjena prihvatljivosti zahvata na prirodu -AA).

Uništavanje ili ubijanje zaštićenih vrsta je jedan od očiglednih problema na koje nadležni ne reaguju. Kao primjer se može navesti ubijanje morskih kornjača na crnogorskom primorju, ranjavanje delfina, pripitomljavanje mladunčadi raznih vrsta divljači. Tek nakon reakcije javnosti nadležni su procesuirali osobu osumnjičenu da je usmrtio morsku kornjaču.

KLJUČNE PREPORUKE

Donijeti niz podzakonskih akata na osnovu Zakona o zaštiti prirode, Zakona o divljači i lovstvu, Zakona o šumama i Zakona o zaštiti dobrobiti životinja kojima bi se dalje transponovale Direktiva o staništima, Direktiva o divljim pticama, Direktiva o zoološkim vrtovima, Regulativa o nožnim zamkama, Direktiva o uvozu kože foka i njenih derivata, Regulativa o trgovini proizvoda od morskih sisara iz podreda Pinnipedia, CITES Regulativa i FLEGT Direktiva i Regulativa. Pojedine odredbe pomenutih zakona je potrebno izmijeniti u

cilju potpunog usklađivanja i omogućavanja implementacije i donijeti Zakon o invazivnim vrstama koji bi transponovao Regulativu o invazivnim vrstama.

Bez daljeg odlaganja potrebno je **zaštiti Ulcinjsku solanu** i obezbijediti adekvatan režim upravljanja vodama, kao i zabraniti lov na prostoru tzv. Nove solane.

Od posebnog značaja je zaštita Buljarice, kao i **poštovanje preporuka Evropskog parlamenta** odnosno Rezolucije u kojoj se Vlada Crna Gore poziva na adekvatno upravljanje prirodnim resursima i preispitivanje odluke o dozvoli za gradnju megalomanskog projekta „Porto Skadar Lake“.

Hitno **zaustaviti dalju devastaciju šuma**, uspostavljanjem šumskih rezervata, koji će očuvati netaknuta staništa prije uspostavljanja Natura 2000 mreže i ulaska u Evropsku uniju.

Donijeti strategiju upravljanja invazivnim vrstama. Obustaviti svako dalje nelegalno i nestručno poribljavanje vodnih tijela. Dozvoliti izlov ribe u svim jezerima nacionalnih i regionalnih parkova na način koji neće doprinijeti šteti ostalih organizama.

Definisati vrste koje su štetne za prirodu, poljoprivredu i ekonomiju te zabraniti uvoz istih.

Sistematično i koordinisano raditi na uspostavljanju NATURA 2000 mreže. S tim u vezi, potrebno je donijeti mapu puta za uspostavljanje NATURA 2000 mreže, potvrditi nacionalne SPA i SCI metodologije i kriterijume odabira područja i vrsta od značaja za EU. Intenzivirati rad na kartiranju staništa i prikupljanju podataka. Jačati kapacitete vladinog i nevladinog sektora. Uključiti zainteresovane strane i civilni sektor u aktivnosti na uspostavljanju NATURA 2000 mreže. Jačati saradnju i sa drugim sektorima (poljoprivreda, šumarstvo, lovstvo, saobraćaj, energetika).

Unaprijediti sistem monitoringa, uspostaviti monitoring staništa i vrsta kao i sistem izvještavanja o implementaciji ključnih direktiva i upravljanja podacima.

Donijeti **planove za očuvanje močvarskih staništa** imajući u vidu prijetnje kojima su izloženi (Skadarsko jezero, Tivatska solila) a sagledavajući njihov značaj u ekološkim interakcijama, kao i uticaj na razvoj mnogih autohtonih vrsta.

Pri izgradnji **hidro-akumulacija i podizanja brana** neophodno je pristupiti izradi **ozbiljnih bioloških studija i socio-ekonomskih analiza** uz obaveznu procjenu uticaja na životnu sredinu.

Preispitati odluku i utvrditi stepen poštovanja javnog interesa u pogledu transformacije **Nacionalnih parkova** iz javnog preduzeća u društvo sa ograničenom odgovornošću, obzirom da se ovim modalitetom omogućava privatizacija najvrijednijih područja, a interes zaštite prirode podređen je interesu obezbjeđivanja ekonomske održivosti. Utvrditi granice zaštićenih područja i upisati ih u katastar nepokretnosti kako bi se izbjeglo proizvoljno tumačenje i neadekvatna primjena u praksi.

Raditi na uspostavljanju marinskih zaštićenih područja.

Efikasnija borba sa nelegalnim lovom kao i značajno poboljšanje zakonskog okvira u sektoru lovstva. To se posebno odnosi na brisanje određenih ugroženih vrsta sa lovne liste kao i uskladiti lovne sezone sa periodima reprodukcije³⁹.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Agencija za zaštitu prirode i životne sredine i Uprava za inspeksijske poslove (ekološka inspekcija) treba da **jačaju kapacitete** za ispunjavanje obaveza koje proizilaze iz procesa usklađivanja s pravnom tekovinom EU.

Napraviti jasnu podjelu nadležnosti.

Uspostaviti saradnju između ključnih institucija i raditi na otklanjanju prepreka u implementaciji. Agencija za zaštitu prirode i životne sredine treba da bude samostalna institucija, organizovana tako da reflektuje podjelu obaveza u okviru 27. pregovaračkog poglavlja na podsektore.

Započeti proces krivičnog procesuiranja lica koja vrše krivična djela protiv životne sredine, sa naročitom pažnjom na ubijanje, nezakonito držanje i uzgoj divljih životinja u zatočeništvu (problem nedavno aktuelizovan), kako bi se obezbijedili bolji životni uslovi za ove jedinke u nekom od prihvatnih centara u regionu (mogućnost koju pruža Zakon o zaštiti prirode), kao i spriječila pojava krijumčarenih egzotičnih vrsta ili ubijanja autohtonih životinja u cilju uzimanja mladunaca.

Raditi na **međusektorskoj saradnji** u dijelu procesuiranja svih krivičnih djela protiv životne sredine uz praćenje dinamike tužilaštva.

Planovi upravljanja zaštićenim područjima trebaju sadržati **konkretne mjere zaštite** uz adekvatno obezbjeđenje budžetskih izdvajanja za njihovu realizaciju. Potrebno je i kontinuirano praćenje trenda ugroženih vrsta kao i kreiranje **Akcionih planova** čija implementacija bi dovela do oporavka određenih populacija.

Zaštita prirode, naročito u prirodnim zaštićenim područjima, **mora preovladati u odnosu na ekonomske interese**.

Jačati kapacitete policije, inspektora i sudija u cilju sprovođenja propisa za zaštitu vrsta. Obezbijediti finansijska sredstva za sprovođenje aktivnosti zaštite prirode, počevši od monitoringa biodiverziteta, uspostavljanja sistema upravljanja podacima, određivanja upravljača zaštićenih područja do uspostavljanja NATURA 2000 mreže. Nedostaci su naročito izraženi u zaštićenim područjima kojima upravljaju jedinice lokalne samouprave zbog nedostatka kako kadrovskih tako i finansijskih kapaciteta.

U postupku prostornog planiranja i SEA na prostorne planove obavezno uzeti u obzir postojeće podatke za uspostavljanje NATURA 2000 mreže, EMERALD područja i intezivirati dalji proces primjene Direktive o staništima i Direktive o pticama kako bi se donijela najoptimalnija rješenja za buduće korišćenje prostora.

Prije donošenja Prostornog plana Crne Gore potrebno je završiti kartiranje NATURA 2000 područja.

³⁹ Analiza zakonodavnog okvira u oblasti lovstva u Crnoj Gori (NVO Green Home)

Nove građevinske zone moraju biti locirane na prostoru najmanje ekološke ranjivosti.

Suzbiti ilegalni ribolov na moru aktiviranjem i izgradnjom kapaciteta pomorske policije i ribarske inspekcije.

VI INDUSTRIJSKO ZAGAĐENJE I UPRAVLJANJE RIZICIMA

U periodu od aprila 2016. do 25. decembra 2017. godine, ostvaren je određeni napredak u usklađivanju sa SEVESO Direktivom, Regulativom o ekološkom znaku i Direktivom o kontroli opasnosti od velikih nesreća.

Izazov je izdavanje IPPC dozvola i pitanje rješavanja opasnog otpada. TE Pljevlja je dobila privremenu IPPC dozvolu dok KAP i Željezara rade i dalje bez dozvole iako je rok za njeno pribavljanje, shodno Zakonu, istekao.

Neophodno je raditi na uvođenju novih tehnologija, održivom finansiranju za sprovođenje aktivnosti u cilju realizacije obaveza iz EU Acquis-a, jačanju kadrovskih i institucionalnih kapaciteta. Potrebno je raditi na implementaciji EMAS-a i eko-označavanja. Rizik su potencijalna zagađenja životne sredine izazvana udesima.

Kaznena politika mora biti značajno poboljšana, tako da zagađivači uvijek budu odgovorni za svoje postupke.

Donošenje zakona sa ciljem sprječavanja nesreća zbog zagađenja životne sredine mora biti jedan od budućih prioriteta.

PREGLED I OCJENA STANJA

U oblasti **industrijskog zagađenja** usvojeni su sljedeći podzakonski akt:

1. Pravilnik o bližem sadržaju i načinu vođenja katastra zagađivača životne sredine ("Službeni list Crne Gore", br. 45/17),
2. Pravilnik o bližim uslovima, kriterijumima i postupku za dobijanje prava na korišćenje ekološkog znaka ("Službeni list Crne Gore", br. 50/17),
3. Pravilnik o bližem sadržaju plana prevencije i plana zaštite od udesa ("Službeni list Crne Gore", br. 67/16),
4. Pravilnik o količinama opasnih materija po kategorijama kojima se određuje stepen rizika Seveso postrojenja ("Službeni list Crne Gore", br. 63/16);

Planom rada Ministarstva održivog razvoja i turizma za 2017. godinu dva planirana podzakonska akta nijesu usvojena (Pravilnik o sadržaju evidencije količine i kvaliteta komunalnih i biološki razgradivih industrijskih otpadnih voda koje se ispuštaju u recipijent; Pravilnik o načinu vođenja EMAS registra, sadržini, izgledu i upotrebi EMAS znaka, uslovima za EMAS verifikatora, kao i obrascu zahtjeva).

Nadležna institucija za implementaciju je bila AZŽS koja je sada dio MORT-a. Do 2016. AZŽS je izdala pet integrisanih dozvola.

Vlada je u oktobru 2017. godine preporučila Agenciji da izda uslovnu IPPC dozvolu TE „Pljevlja“ do 31. decembra 2031. godine.

Za ostale, navedene u "Programu usklađivanja pojedinih privrednih grana sa Zakonom o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađenja životne sredine" među kojima su najveći zagađivači u zemlji, rokovi su produženi na tri godine, od 01. januara 2015. do 01. januara 2018. godine, sa prilično realnim očekivanjima da se taj rok ponovo produži. Potvrda ovom očekivanju je i činjenica da je Agencija za zaštitu prirode i životne sredine odbila zahtjev za izdavanje IPPC dozvole KAP-u u stečaju, dana 09. oktobra 2017. godine, kao i zahtjev Toščelik Alloyed Engineering Steel D.O.O., Nikšić. Shodno Informaciji o postrojenjima koja su u obavezi da pribave integrisanu dozvolu do 1. januara 2018. godine, koju je usvojila Vlada u 2016. godini, obavezu pribavljanja dozvole do 01.01.2018. godine, imaju Kombinat aluminijuma, Podgorica; TE "Pljevlja"; Toščelik Alloyed Engineering Steel D.O.O., Nikšić. Ostala postrojenja su: "Kovačnica" d.o.o i "Pantomarket" - svinjogojska farma-Spuž. Odlukom Vlade dva postrojenja su oslobođena obaveze da pribave IPPC.⁴⁰ Za ostale, navedene u "Programu usklađivanja pojedinih ekonomija sa Zakonom o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađenja životne sredine" među kojima su najveći zagađivači u zemlji, nedostaju rokovi za izdavanje dozvola.

Projekat Svjetske banke u iznosu od 50.000.000 €, koji za cilj ima saniranje kriznih područja (deponija "Kombinata aluminijuma", Podgorica, odlagalište otpada u "Brodogradilištu", Bijela, deponija "Termoelektrane", Pljevlja i odlagalište otpada i pepela "Gradac"). Dinamika realizacije nije na zadovoljavajućem nivou.

Shodno NEAS-u bilo je neophodno raditi na uspostavljanju registra zagađivača. Preduslov za to bio je donošenje podzakonskog akta u skladu sa Regulativom (EZ) 166/2006. Pravilnik je donijet u julu 2017. godine ali Registar nije uspostavljen.

Obaveza transponovanja i implementacije Direktive 2012/18/EU (Seveso III) je djelimično realizovana usvajanjem Zakona o životnoj sredini („Sl. list CG” br. 52/16) i dva podzakonska akta⁴¹: Pravilnik o količinama opasnih materija po kategorijama kojima se određuje stepen rizika SEVESO postrojenja („Sl. list CG”, br. 63/16) i Pravilnik o bližem sadržaju plana prevencije i plana zaštite od udesa („Sl. list CG”, br. 67/16).

OBRAZLOŽENJE

Implementacija propisa u ovoj oblasti nije zadovoljavajuća imajući u vidu odlaganje rokova za pribavljanje IPPC dozvola. Netretirane industrijske otpadne vode su izvor zagađenja površinskih voda. Nijesu poznate količine opasnog otpada. Ne postoji deponija opasnog

⁴⁰ Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena sa Akcionim planom za period 2016-2020, str. 42.;

Odluka o izmjeni i dopuni programa usklađivanja pojedinih privrednih grana sa Zakonom o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađivanja životne sredine ("Službeni list Crne Gore", br. 010/16 od 16.02.2016.)

6) "Polieks", Berane, Fabrika eksploziva, rok: januar 2014. god.

8) Livnica "GATI", Nikšić, rok: jul 2014. god.

Odluka o izmjenama Programa usklađivanja privrednih grana sa Zakonom o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, "Sl. list CG", br. 3/14)

⁴¹ Izvještaj o realizaciji NEAS, decembar 2017, str. 18

otpada već samo privremeno skladištenje nakon čega se otpad izvozi u skladu sa Bazelskom konvencijom. Nema reciklaže akumulatora i nije poznato gdje se odlažu. Ne tretira se ni opasni otpad iz kompanija koje više ne rade. BAT-BREF načela nijesu uspostavljena.⁴²

U okviru Programa monitoringa za 2016. godinu uzorkovano je zemljište i to u naseljima: Srpska (okolina KAP-a), Rubeža (okolina Željezare Nikšić), Komini (okolina TE Pljevlja) i Golija (uništavanje municije).

Povećan sadržaj fluora (F) i poliaromatskih ugljovodonika (PAH) u zemljištu uzorkovanim u naselju Srpska (u blizini saobraćajnice) posljedica je emisije iz KAP-a (F i PAH) i asfaltne baze (PAH).

U Rubeži evidentirano je povećanje sadržaja olova, hroma, nikla i fluora, kao i poliaromatskih ugljovodonika i pet PCB kongenera, u odnosu na normirane vrijednosti, što se pripisuje uticaju procesa u Željezari.

Rezultati analize pokazuju da nema povećanog sadržaja opasnih i štetnih materija u uzorku zemljišta na lokaciji Komini, koji bi mogao biti uzrokovan radom TE Pljevlja.

U uzorku zemljišta uzorkovanom na Goliji, sadržaj svih ispitivanih parametara je u okvirima normiranih vrijednosti.

U 2016. godini, Agencija za zaštitu prirode i životne sredine izdala je 9 dozvola koje se odnose na izvoz 6 300 tona opasnog otpada.

IZAZOVI

Dodatno pitanje je transpozicija, implementacija i primjena Seveso direktive koja zahtijeva uspostavljanje jedinice za koordinaciju, jer je nadležnost podijeljena između MORT-a i Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP). Zbog neprenošenja direktive SEVESO III u većem stepenu, velike količine opasnog otpada se u praksi klasifikuju u neopasni otpad. Po dostupnim informacijama samo na deponiji rudnika olova i cinka u Gradcu, Pljevlja odloženo je preko 4.5 miliona tona opasnog otpada, koji je prekategoriisan u neopasni, a za čiju sanaciju je potrebno 6 miliona eura. Takođe, na deponiji Maljevac odloženo je oko 4 miliona tona pepela i šljake, koji je prekategoriisan u neopasni otpad, za čiju sanaciju je potrebno 5 miliona eura. U Brodogradilištu Bijela, prema podacima iz Agencije sada ima 109.000 tona grita i kontaminiranog zemljišta. Međutim, prema informacijama iz tenderske dokumentacije, 141.648 tona grita nalazi se u vrećama na prvoj liniji mora u Brodogradilištu, a za sanaciju zagađenja u Brodogradilištu biće potrebno blizu 18 miliona eura.⁴³ Za sanaciju industrijskog otpada u KAP-u potrebno je 12 miliona, a za sanaciju bazena crvenog mulja više od 3 miliona. Procjene su urađene za potrebe sklapanja ugovora o kreditiranju sa Svjetskom bankom i očekuje se njihova korekcija na veće iznose.

U Župi Nikšićkoj postoji ukupno sedam lokacija na kojima se eksploatisala ili se još uvijek eksploatiše ruda crvenog boksita. Na tri rudokopa je završena eksploatacija. Ukupna površina

⁴² Izvještaj o realizaciji NEAS, decembar 2017, str. 18

⁴³ http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=8386:crna-taka-ekološke-crne-gore-grit-i-dalje-usidren-u-bijeloj&catid=6024:broj-1434&Itemid=7455

koja je uništena eksploatacijom rude je oko 400ha, od čega je oko 92 ha bila poljoprivredna površina. Rudokopi na kojima je završena eksploatacija su Bunić, Kutsko brdo i Borova Brda. Rudokop Bunić je ostavljen nerektivisan i predstavlja opasnost po okolna naselja. Najbliže kuće su oko 300 m vazdušne linije. Jezero Liverovići je u nivou rudokopa i udaljeno oko 150 metara vazdušne linije. Rudokop Borova brda nije rektivisan i neobezbijeden je. U elaboratu o rektivaciji koji je sastavni dio Glavnog rudarskog projekta eksploatacije ležišta Borova Brda se pretpostavlja da podzemne vode intezivno komuniciraju ka nižem gravitacionom horizontu u dolini rijeke Gračanice. Najbliže kuće su udaljene oko 400 m vazdušne linije. Kao problem se uočava nepostojanje tretmana ocjednih voda iz rudnika kao ni odlagališta koje zadovoljava standarde, što sve predstavlja potencijalnu opasnost za zagađenje vodnih tokova i država ovo pitanje ne tretira na adekvatan način.

Primjena propisa u ovoj oblasti nije zadovoljavajuća imajući u vidu odlaganje rokova za dobijanje IPPC dozvola.

Većina opasnog otpada se prekategoriše u neopasni otpad.

EMAS sistem nije uspostavljen dok se eko-označavanje još uvijek ne implementira.

Neobrađena industrijska otpadna voda je izvor zagađenja površinskih voda.

Nema poznatih količina opasnog otpada. Ne postoji deponija za opasan otpad već samo privremeno skladištenje, nakon čega se otpad izvozi u skladu sa Bazelskom konvencijom.

Nema recikliranja akumulatora i nije poznato gdje se odlažu.

Principi BAT-BREF nijesu utvrđeni.

Za uspostavljanje registra zagađivača najveći izazov su ograničeni resursi AZŽS, kako u pogledu ljudskih tako i u pogledu finansijskih kapaciteta.

KLJUČNE PREPORUKE

Obezbijediti efikasnu i neselektivnu primjenu važećeg Zakona o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađenja. Umjesto produžavanja rokova za pribavljanje integrisanih dozvola, uvesti novčane kazne kao stimulativnu mjeru, kako bi se spriječila zloupotreba izmjena i dopuna postojećeg zakona u nedogled.

Za postrojenja za koja je prepoznata obaveza pribavljanja IPPC dozvola, potreban je kontinuirani monitoring od strane Uprave za inspeksijske poslove.

Potrebno je uspostaviti online registar zagađivača sa podacima o emisijama, koji će biti dostupan javnosti u realnom vremenu shodno zahtjevima EU propisa o E-PRTR i PRTR.

Postaviti rokove za prilagođavanje rada zagađivača uslovima koje propisuje EU zakonodavstvo u ovoj oblasti.

Riješiti problem budućih količina industrijskog otpada, kroz transparentne procese odnosno javne rasprave i konsultacije obzirom da je riječ o opasnom otpadu, a da su neka od ranijih rješenja kao lokacije predviđali urbana naselja.

Jačati kapacitete institucija da budu efikasne za realizaciju zahtjevnih procedura, kakve su Svjetske banke, a što je prethodno dovelo do probijanja rokova za realizaciju samog projekta.

Donijeti Zakon o industrijskim emisijama. Raditi na implementaciji Direktive o emisijama, uspostavljanju i implementaciji BAT (najbolje raspoložive tehnike) načela.

U cilju implementacije SEVESO direktive potrebno je jasno precizirati nadležnosti različitih sektora i raditi na identifikovanju ovih postrojenja.

Stvoriti predušlove za primjenu EMAS mehanizma i sistema EKO označavanja.

VII HEMIKALIJE

U oblasti **hemikalija**, u periodu od aprila 2016. do 25. decembra 2017. godine, postignut je značajan napredak u transponovanju REACH Regulative, Regulative o klasifikaciji, obilježavanju i pakovanju supstanci i mješavina, Regulative o biocidima, Regulative o uvozu i izvozu opasnih hemikalija, Regulative o deterdžentima, Regulativom o postojećim organskim zagađujućim materijama, Direktivom o sprječavanju i smanjenju zagađenja životne sredine azbestom i Regulativom o zabrani izvoza metalne žive i određenih živinih spojeva i smjesa i o sigurnom skladištenju metalne žive.

Međutim, bezbjedno upravljanje hemikalijama u ovoj oblasti i dalje ostaje izazov zbog komplikovanih procedura, nedostatka kapaciteta i stručnih znanja u ovoj oblasti za izradu i dostavljanje dosijea za identifikaciju opasnih supstanci.⁴⁴ Izazov je i uspostavljanje Registra hemikalije u EU formatu i Registar biocidnih proizvoda.

Potrebno je jačati kapacitete u cilju potpune implementacije i primjene zakonodavstva i obezbijediti održivo finansiranje aktivnosti.

PREGLED I OCJENA STANJA

U oblasti **hemikalija**, Skupština Crne Gore je donijela: **Zakon o hemikalijama** ("Službeni list Crne Gore", br. 51/17), 27. jula 2017. godine, **Zakon o biocidnim proizvodima** ("Sl. list CG", br. 54/16), 22. jula 2016. godine i **Zakon o životnoj sredini** („Sl. list CG” br. 52/16), 28. jula 2016. godine.

Usvojen je **Zakon o potvrđivanju amandmana na Stokholmsku konvenciju o dugotrajnim organskim zagađivačima**, 11. oktobra 2017. godine, ("Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori", br. 9/17).

⁴⁴ Shodno Strategiji za upravljanje hemikalijama (str. 104-112) i Izvještaju o realizaciji Strategije, 2016

U cilju daljeg usaglašavanja sa EU zakonodavstvom, donijeti su sljedeći podzakonski akti:

1. Pravilnik o izmjeni Pravilnika o bližem sadržaju dosijea i registra hemikalija ("Službeni list Crne Gore", br. 48/16),
2. Pravilnik o metodama ispitivanja opasnih svojstava hemikalija ("Službeni list Crne Gore", br. 68/17);
3. Pravilnik o postupku prethodnog obavještanja i postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obavještenja za izvoz hemikalija ("Službeni list Crne Gore", br. 68/17);⁴⁵
4. Pravilnik o bližem sadržaju prethodnog obavještanja za izvoz hemikalija ("Službeni list Crne Gore", br. 61/17);
5. Pravilnik o sadržaju bezbjednosnog lista za hemikalije ("Službeni list Crne Gore", br. 81/17);
6. Lista supstanci koje izazivaju visoku zabrinutost („Sl. list CG“ br. 65/17);
7. Način klasifikacije, označavanja i pakovanja hemikalije u skladu sa Globalno harmonizovanim sistemom UN ("Službeni list Crne Gore", br. 85/17).
8. Pravilnik o bližem sadržaju tehničkog dosijea i osnovnih podataka o biocidnim proizvodima („Sl. list CG“, br. 5/17);
9. Pravilnik o metodama za ispitivanje efikasnosti biocidnih proizvoda („Sl. list CG", br. 5/17);
10. Pravilnik o sadržaju zahtjeva za izdavanje dozvole za biocidne proizvode („Sl. list CG" br.17/17);
11. Pravilnik o uslovima u pogledu kadra, prostora i opreme za pravna lica koja profesionalno koriste biocidne proizvode („Sl. list CG“, br. 26/17);
12. Pravilnik o uslovima za stavljanje biocidnih proizvoda u promet i upotrebu („Sl. list CG“, br. 59/16);
13. Pravilnik o načinu procjene rizika biocidnih proizvoda ("Sl. list CG", br. 62/16);
14. Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja registra biocidnih proizvoda ("Sl. list CG", br. 62/16);
15. Pravilnik o vrstama biocidnih proizvoda ("Sl. list CG", br. 66/16);
16. Pravilnik o sadržaju izvještaja o uvozu biocidnih proizvoda („Sl. list CG“, br. 69/16);
17. Pravilnik o listama aktivnih supstanci koje su dozvoljene za upotrebu u biocidnim proizvodima i biocidnim proizvodima manjeg rizika ("Sl. list CG", br. 72/16);
18. Pravilnik o uslovima za istraživanje u naučne i razvojne svrhe neregistrovanog sredstva za zaštitu bilja u životnoj sredini ("Službeni list Crne Gore", br. 58/17 od 22.09.2017).

Programom rada Ministarstva održivog razvoja i turizma za 2017. godinu bilo je planiranih 1 podzakonskih akata nije usvojeno.

Usvajanjem Zakona o hemikalijama, Zakona o biocidnim proizvodima i Zakona o životnoj sredini i nizom podzakonskih akata realizovana je većina obaveza iz NEAS-a sa AP-om za period 2016-2020.

---

⁴⁵ kojim je prenjeta Regulativa Komisije (EZ) br. 440/2008 od 30. maja 2008. o utvrđivanju metoda ispitivanja u skladu s Regulativom (EZ) br. 1907/2006 Evropskog parlamenta i Vijeća o registraciji, evaluaciji, autorizaciji i ograničavanju hemikalija (REACH)

OBRAZLOŽENJE

U 2016. godini Agencija za zaštitu prirode i životne sredine je izdala 39 dozvole za obavljanje djelatnosti prometa opasnih hemikalija. U 2 slučaja su odbijeni zahtjevi, s obzirom da privredni subjekti nijesu ispunjavali neophodne zakonski propisane uslove za skladištenje i mjere za bezbjedno čuvanje, odnosno korišćenje opasnih hemikalija.

PIC postupak (postupak davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obavještenja) sprovodi se za uvoz, odnosno izvoz, hemikalija koje se nalaze na Listi hemikalija za PIC postupak i za hemikalije sa Liste Roterdamske konvencije. Tokom 2016. godine, izdato je 33 PIC dozvola.

Agencija za zaštitu prirode i životne sredine je izdala 433 dozvolu za uvoz, 4 tranzitnih, dok je 11 zahtjeva odbijeno, jer se preparati nijesu nalazili na Listi klasifikovanih supstanci.

Kroz fizičko-hemijsku analizu triazina, ditiokarbamata, karbamata, hlorfenoksi i organohlornih pesticida u uzorcima poljoprivrednog zemljišta sagledano je moguće zagađenje zemljišta uzrokovano neadekvatnom upotrebom sredstava za zaštitu bilja.

Crna Gora nema proizvodnju hemikalija ali je neophodno prikupljati podatke o hemikalijama koji se unose u registar hemikalija. Uspostavljeni Registar nije podržan softverskim rješenjem IUCLID 5 (International Uniform Chemical Information Database) koji je razvijen u cilju prikupljanja i čuvanja podataka o supstancama, kao i podnošenja podataka Evropskoj Agenciji za hemikalije u pravilnom formatu.

Jedna od obaveza Strategije bila je uspostavljanje Centra za kontrolu trovanja, u okviru Kliničkog centra Crne Gore, koja nije realizovana.

Mjere iz Nacionalne strategije su djelimično realizovane. Od predloženih 37 mjera do 2017. godine je realizovano 26, djelimično je realizovano 5 mjera, dok nije realizovano 6 mjera.⁴⁶

IZAZOVI

Ne postoji nacionalna služba za pomoć korisnicima koja pruža informacije i savjete (proizvođačima, uvoznima i distributerima) o odgovornostima i obavezama propisanim REACH Regulativom.

Posebnu pažnju treba posvetiti preostalim hemikalijama u starim napuštenim industrijskim skladištima (Berane, Bijelo Polje, Rožaje), među kojima je i izvjesno opasnih, jer je istekao rok važnosti.

Identifikovanje lokacija koje su kontaminirane PCB supstancama i tretman PCB otpada predstavlja izazov za institucije.

⁴⁶ Izvještaj o sprovođenju Strategije upravljanja hemikalijama 2015-2018. godine, za 2016. godinu, str. 4

Nedostatak podataka o količini goriva koja se potroši u saobraćaju onemogućava evidentiranje izvora emisije PCDD/PCDF u vazduh i ne daje potrebne podatke o količinama nekontrolisanog sagorijevanja otpada.

Evidencija koncentracije PAH-a koja se oslobađa u elektranama nije dostupna.

Ne postoji sveobuhvatna baza podataka o hemikalijama na tržištu Crne Gore.

Nije uspostavljen sistem kontrole skupljanja, skladištenja i izvoza metalne žive i vođenje evidenciju.

Nije uspostavljen HELP DESK-a.

Uspostavljanje sistema izdavanja dozvola za korišćenje detergenata, inventara ispuštanja POPs u vodu i zemljište, izdavanja dozvola za korišćenje životinja u naučne svrhe zahtijeva dodatni napor.

Nije osnovan Centar za kontrolu trovanja hemikalijama.

Izazov je sprovođenje Direktive o azbestu. Distributivnu vodovodnu mrežu u većini gradova čine azbestno-cementne cijevi. Odlaganje građevinskog otpada koji sadrži azbest nije regulisano na adekvatan način.

Nije transponovana Direktiva 2010/63/EU o dobrobiti životinja koje se koriste u naučne svrhe.

Ne postoje ovlašćene laboratorije za ispitivanje opasnih svojstava hemikalija u skladu sa principom dobre laboratorijske prakse.

Nije uspostavljen mehanizam neophodan za izdavanje sertifikata laboratorijama za vršenje ispitivanja toksikoloških i ekotoksikoloških svojstava opasnih hemikalija shodno Uredbi (EC) 440/2008.

Podjela nadležnosti u ovoj oblasti zahtijeva dobru međusektorsku saradnju.

Program monitoringa POPs i PAH u segmentima životne sredine (zemlja, voda, vazduh) je potrebno unaprijediti.

Izazov predstavlja **uspostavljanje Registra hemikalija** u formatu koji propisuje EU i registra biocidnih proizvoda koji su stavljeni u promet.

KLJUČNE PREPORUKE

Uspostaviti Registar hemikalija u formatu koji propisuje EU.

Uspostaviti registar biocidnih proizvoda koji su stavljeni u promet.

Uspostaviti kontrolu skupljanja, skladištenja i izvoza metalne žive i o tome voditi evidenciju.

Uspostaviti sistem izdavanja dozvola za korišćenje detergenata.

Uspostaviti inventar ispuštanja POPs u vodu i zemljište.

Uspostaviti sistem izdavanja dozvola za korišćenje životinja u naučne svrhe.

Uspostaviti HELP DESK.

Osnovati Centar za kontrolu trovanja hemikalijama i uspostaviti evidenciju trovanja.

Transponovati Direktivu 2010/63/EU o dobrobiti životinja koje se koriste u naučne svrhe

Osnovati ovlašćene laboratorije za ispitivanje opasnih svojstava hemikalija u skladu sa principom dobre laboratorijske prakse.

Uspostaviti mehanizme neophodne za izdavanje sertifikata laboratorijama za vršenje ispitivanja toksikoloških i ekotoksikoloških svojstava opasnih hemikalija shodno Uredbi (EC) 440/2008.

Jačati međusektorsku saradnju u ovoj oblasti.

Unaprijediti program monitoringa POPs i PAH u segmentima životne sredine (zemlja, voda, vazduh).

Podizati kapacitete carinskih službenika u cilju sprovođenja Roterdamske konvencije.

Podizati svijest javnosti o štetnosti hemikalija, rukovanju sa materijama koja sadrže azbestna vlakna i postupanju sa azbestnim otpadom.

VIII BUKA

U periodu od aprila 2016. do 25. decembra 2017. ostvaren je ograničen napredak u usklađivanju zakonodavstva sa Direktivom o buci.

Nije bilo napretka u implementaciji.

U narednom periodu potrebno je jačati saradnju između nadležnih državnih organa, jačati kapacitete lokalnih samouprava i obezbijediti dovoljna sredstva u budžetu za pripremu strateških karata za putne pravce i na lokalnom nivou. Potrebno je raditi na pripremi Akcionih planova.

PREGLED I OCJENA STANJA

U oblasti **buke** usvojen je Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o metodama izračunavanja i mjerenja nivoa buke u životnoj sredini ("Službeni list Crne Gore", br. 27/14, 17/17).

21 opština je donijela Rješenja o akustičkom zoniranju svojih teritorija.

Shodno Izvještaju o realizaciji Strategije nije se otpočelo sa *izradom strateških karata buke*. Nije realizovana ni aktivnost organizovanje obuke za sve relevantne institucije vezano za pripremu strateških karata buke.

OBRAZLOŽENJE

Crna Gora je u velikoj mjeri uskladila zakonodavstvo u ovoj oblasti ali je upitna implementacija. Nijesu pripremljene strateške karte za jednu aglomeraciju (Glavni grad) i dva glavna puta kojima upravlja država i nijesu usvojeni Akcioni planovi. Nedostaje implementacija i na lokalnom nivou.

IZAZOVI

Nedovoljna saradnja između nadležnih državnih organa odlaže implementaciju propisa u oblasti buke.

Slabi kapaciteti lokalnih samouprava i nedovoljan budžet onemogućavaju pripremu strateških karata na lokalnom nivou.

Ne postoji sistem izvještavanja javnosti o nivou buke.

KLJUČNE PREPORUKE

Izraditi strateške karte za jednu aglomeraciju i dva glavna puta i Akcione planove.

Izraditi strateške karate na lokalnom nivou.

Podatke o mjerenju nivoa buke objediniti u jedinstven sistem na osnovu kojeg bi se propisale mjere smanjenja nivoa buke.

Uspostaviti sistem izvještavanja javnosti o nivou buke u životnoj sredini.

Raditi na podizanju svijesti javnosti u ovoj oblasti.

IX CIVILNA ZAŠTITA

U periodu od aprila do 25. decembra 2017. godine u legislativnom dijelu postignut je napredak izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i spašavanju kao i donošenjem niza podzakonskih akata usaglašavanjem sa Direktivom o procjeni i upravljanju rizicima od poplava i Direktivom o kontroli opasnosti od velikih nesreća.

U implementacionom dijelu i pored niza projekata koji su u fazi realizacije nedostaje sistem za brza djelovanja u vanrednim situacijama. Nedostaje oprema a postojeća je zastarjela i, nerijetko, neupotrebljiva.

PREGLED I OCJENA STANJA

U oblasti **civilne zaštite**, Skupština Crne Gore je donijela **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i spašavanju** ("Službeni list Crne Gore", br. 54/16), 30. jula 2016. godine.

U cilju daljeg usaglašavanja sa EU zakonodavstvom, na osnovu Zakona o zaštiti i spašavanju, Ministarstvo unutrašnjih poslova donijelo je:

1. Pravilnik o jedinstvenim znakovima za uzbuđivanje i načinu obavještanja i uzbuđivanja ("Službeni list Crne Gore", br. 34/17, 37/17);
2. Pravilnik o knjižici civilne zaštite ("Službeni list Crne Gore", br. 13/17);
3. Pravilnik o načinu i postupku javljanja i obavještanja ("Službeni list Crne Gore", br. 48/13, 34/17);
4. Pravilnik o načinu organizovanja i angažovanju jedinica civilne zaštite ("Službeni list Crne Gore", br. 38/17);
5. Pravilnik o načinu organizovanja i djelovanja operativnih jedinica za zaštitu i spašavanje u vanrednim stanjima ("Službeni list Crne Gore", br. 58/11, 38/17);
6. Pravilnik o sadržaju i metodologiji izrade, načinu usaglašavanja, ažuriranja i čuvanja elaborata o procjeni rizika na osnovu kojih se izrađuju planovi zaštite i spašavanja ("Službeni list Crne Gore", br. 31/17).

Ostalih sedam planiranih podzakonskih akata nije usvojeno.

Strategiju za smanjenje rizika od katastrofa sa Akcionim planom za period 2018-2035 godina, Vlada Crne Gore je usvojila na sjednici od 21. decembra 2017. godine. Procijenjeno je da je za implementaciju neophodno 39.572.300 €.

U dijelu implementacije, uprkos brojnim projektima koji se realizuju, nedostaje sistem za brze akcije u vanrednim situacijama i adekvatni planovi zaštite od požara i poplava.

Shodno NEAS-u Ministarstvo unutrašnjih poslova u saradnji sa Ministarstvom održivog razvoja i turizma imalo je obavezu transponovanja Direktive 2012/18/EU (Seveso III). Na osnovu Zakona o životnoj sredini („Sl. list CG” br. 52/16) donijeta su dva podzakonska akta: Pravilnik o količinama opasnih materija po kategorijama kojima se određuje stepen rizika SEVESO postrojenja („Sl. list CG”, br. 63/16) i Pravilnik o bližem sadržaju plana prevencije i plana zaštite od udesa („Sl. list CG”, br. 67/16).

OBRAZLOŽENJE

Implementacija nije adekvatna zbog nekoordinisanja aktivnosti između centralnih i lokalnih vlasti, podjele nadležnosti, neadekvatnih planova zaštite i nedostatka opreme. Crna Gora ne može efikasno da se bori protiv katastrofa jer je neophodno organizovati resurse u timovima za spasavanje, transportu, opremi, medicinskim timovima.

IZAZOVI

Najnoviji požari pokazali su da Crna Gora nema kapacitet za odgovarajući odgovor. Loša oprema i kapaciteti službi zaštite i spašavanja, podjela nadležnosti na centralnom i lokalnom nivou, neadekvatni planovi zaštite i spašavanja doveli su do neadekvatnih reakcija na velike požare koji su zahvatili Crnu Goru u ljeto 2017. godine.

Glavni izazov u podblasti civilne zaštite se ogleda u neadekvatnoj organizaciji sistema zaštite i spašavanja, usklađivanja sa sistemom, standardima i dobrom praksom država članica EU, nedostatak tehničkih i materijalnih resursa, potreba za stručnim osposobljavanjem i unaprjeđenjem kapaciteta operativnih jedinica za zaštitu i spašavanje. Svi nedostaci dovode do neblagovremenog odgovora na elementarne nepogode i rizika od tehničko-tehnoloških nesreća.

Kada je u pitanju zaštita od poplava evidentan je nedostatak Planova za procjenu rizika i spremnost za poplavu u većini jedinica lokalne samouprave. Tokom 2016. godine, poplave su pogodile sjeverni dio Crne Gore posebno opštine Berane, Rožaje i Petnjica, dok je rizik postojao i za jug države-Ulcinj. U ovakvim situacijama često izostaje saradnja nadležnih institucija, operativna spremnost za hitna reagovanja, sposobnost globalnog praćenja situacije (stanje u susjednim državama).

Konfiguracija terena u Crnoj Gori, uticaj globalnog zagrijavanja, velika suša, nedostatak kapaciteta za vršenje nacionalne procjene rizika, sprovođenje planiranja upravljanja rizikom i procjenu mogućnosti za upravljanje rizikom, kao i izvještavanje Evropskoj komisiji shodno preuzetim obavezama.

KLJUČNE PREPORUKE

Potrebno je jasno podijeliti nadležnosti, formirati tijelo nadležno za koordinaciju aktivnosti, obezbijediti kontinuirano finansiranje, poboljšanje uslova rada i obuku zaposlenih.

Usvojiti Strategiju za smanjenje rizika od katastrofa s Akcionim planom.

Formirati Nacionalni trening centar u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova – Direktorata za vanredne situacije u kojem bi se, pored lokalnih, obučavale i sve državne operativne jedinice i službe koje bi svojim postojanjem i djelovanjem mogle biti uključene u segment odgovora na prirodne i druge nesreće, odnosno bile obučene po jedinstvenom planu i programu obuke usaglašenim sa standardima EU.

Uspostaviti informacioni sistem koji bi sadržavao i mape za procjenu rizika koje lociraju važnu infrastrukturu kao što su putevi za intervenciju i evakuaciju, medicinske ustanove, škole.

Jačati kapacitete u prevenciji prirodnih rizika, sa posebnim osvrtom na šumske požare i ublažavanje štete od požara na otvorenom prostoru.

Uspostaviti napredni sistem za nadzor šuma.

Uspostaviti sistem prognoze požarnog indeksa na određenim lokacijama i naprednog sistema za simulaciju ponašanja požara, predviđanje požarnog intenziteta i izračunavanje požarnog indeksa.

Uspostaviti sistem video nadzora i uređaje za mapiranje opožarene površine u cilju prikupljanja informacija i utvrđivanja mjera za rehabilitaciju opožarenih površina.

Donijeti nedostajuće i raditi na ažuriranju postojećih Planova zaštite i spašavanja od požara, izradu planova za zaštitu od poplava, kampanju informisanja stanovništva, potrebi organizovanog i efikasnog djelovanja u vanrednim situacijama, kao i o jedinstvenom evropskom broju za hitne situacije 112, pojačati kaznenu politiku za namjerne počinioce izazivanja požara.

Raditi na definisanju preventivnih mjera i aktivnosti koje bi trebalo preduzeti u slučajevima poplava.

Ojačati međusektorsku saradnju.

Raditi na ispunjavanju obaveza shodno Mehanizmu za civilnu zaštitu EU.

X KLIMATSKE PROMJENE

U periodu od aprila 2016. do 25. decembra 2017. godine postignut je određeni napredak u usaglašavanju sa Direktivom o promociji energenata iz obnovljivih izvora, Regulativom o dostupnosti podataka za potrošače o ekonomičnosti potrošnje goriva i emisija CO₂ u vezi s prodajom novih putničkih automobila; Direktivom o geološkom skladištenju ugljen-dioksida.

Iako je ratifikovan Pariski sporazum, značajne napore je potrebno uložiti u implementaciju i izvršavanje preuzetih međunarodnih obaveza i pravne tekovine EU u oblasti klimatskih promjena.

Važnost planiranja u oblasti klimatskih promjena u Crnoj Gori još uvijek nije prepoznata na pravi način. Transpozicija tekovine EU kojima je uređena problematika promjene klime u početnoj je fazi u Crnoj Gori, a klimatske politike nijesu adekvatno integrisane u povezane sektorske politike. Potrebno je obezbijediti implementaciju Strategije o klimatskim promjenama shodno okviru EU2030 i njeno integrisanje u planove i strategije u oblasti energetike.

PREGLED I OCJENA STANJA

U oblasti **klimatskih promjena**, Skupština Crne Gore donijela je **Zakon o životnoj sredini** ("Službeni list Crne Gore", broj 52/16), 28. jula 2016. godine i **Zakon o potvrđivanju Pariskog sporazuma** ("Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori", br. 9/17).

Na osnovu Zakona o energetici donijet je Pravilnik o metodologiji za izračunavanje uticaja biogoriva na emisiju gasova sa efektom staklene bašte ("Službeni list Crne Gore", br. 45/17).

Na osnovu Zakona o kvalitetu vazduha, donijet je Pravilnik o načinu izrade i sadržaju inventara emisija gasova sa efektom staklene bašte ("Službeni list Crne Gore", br. 66/17).

Projekcija prioriternih investicionih ulaganja za ostvarivanje Namjeravnog nacionalno utvrđenog doprinosa Crne Gore (INDC) za period 2017– 2030. godine i operativni troškovi iznose € 2.445,26 mil.⁴⁷

Obaveze shodno NEAS-u: donošenje Zakona o klimatskim promjenama, izrada Trećeg nacionalnog izvještaja Crne Gore o klimatskim promjenama, priprema Drugog dvogodišnjeg objedinjenog izvještaja Crne Gore o klimatskim promjenama, priprema i donošenje Strategije niskokarbonskog razvoja, kao i donošenje Nacionalnog plana za prilagođavanje na klimatske promjene (NAP) nije realizovano.

OBRAZLOŽENJE

Transponovanje zakonodavstva EU koji reguliše pitanja klimatskih promjena je u početnoj fazi u Crnoj Gori, što čini implementaciju mnogo težom. Implementacija Nacionalne strategije još uvijek nije postigla cilj adekvatne integracije klimatske politike u druge sektorske politike. Važnost planiranja u oblasti klimatskih promjena u Crnoj Gori i dalje se ne prepoznaje na pravi način.

Kada je u pitanju prihvatanje i implementacija EU ETS sistema, Crna Gora je napravila neke pripremne korake za transponovanje Direktive 2003/87/EC o trgovini emisijama u smislu preuzimanja definicije gasova s efektom staklene bašte (GHG) i procjene postrojenja koja će učestvovati u EU ETS sistemu. U kontekstu ove Direktive bitne su i Direktiva 2009/28/EC o promociji energenata iz obnovljivih izvora i Direktiva 2009/30/EC o mehanizmu praćenja i smanjivanja emisija GHG. Pravni osnov za njihovu transpoziciju je utvrđen Zakonom o energetici ali je neophodno donijeti podzakonske akte kako bi se ove Direktive transponovale u domaće propise. Transponovanje ovih propisa je u nadležnosti Ministarstva ekonomije.

Uredba (EU) 525/2013 o mehanizmu za praćenje i izvještavanje emisija gasova sa efektom staklene bašte (MMR) se u Crnoj Gori djelimično primjenjuje kroz izradu Inventara GHG gasova i izvještavanje prema UNFCCC. Nijesu stvoreni mehanizmi za dalju primjenu MMR regulative kroz izradu i donošenje Zakona o zaštiti klime.

Nacionalni akcioni plan korišćenja energije iz obnovljivih izvora iz 2014. godine definiše obavezu Crne Gore da do 2020. godine dostigne udio energije iz obnovljivih izvora u ukupnoj finalnoj potrošnji energije u iznosu od 33%.

---

⁴⁷ Djurović, G, Perović, S, Jablan, N (2017.) Socio-ekonomska analiza investicija za potvrđivanje Pariskog sporazuma

Priprema Zakona o zaštiti klime kasni. Želimo da izrazimo zabrinutost da insistiranje na izgradnji novog bloka termoelektrane nije u skladu sa politikama EU u oblasti klimatskih promjena.

IZAZOVI

Ne postoje integrisano planiranje razvoja, dekarbonizacija energetskeg sektora povećanjem korištenja energetske efikasnosti i udijela OIE (hidro, vjetro, solarna i geotermalna energija i korištenje energetske biomase), uvođenje standarda za termoelektrane - BAT-BREF (Best Available Techniques - Reference Document) koje podrazumijevaju nove, strožije granične vrijednosti kada je u pitanju emisija zagađujućih materija.

EU ETS nije adekvatno uzet u obzir jer se prilikom izgradnje novog bloka TE Pljevlja Ministarstvo ekonomije oslanja na pretpostavku da će uspjeti da odloži obavezu primjene ETS-a za šta nema realne osnove i vrlo je rizično kako u pogledu procjene opravdanosti izgradnje tako i za dalji proces usklađivanja sa EU. Odlaganje primjene emisijskih kvota nije praksa u EU, a očekivanja su da do 2020. godine procenat dodijeljenih besplatnih kvota bude 0.

Vlada je u zaključcima koje je donijela povodom razmatranja Izvještaja o aktivnostima izgradnje II bloka TE Pljevlja, usvojenim u julu 2016. godine, zadužila Ministarstvo održivog razvoja i turizma i Ministarstvo ekonomije da u daljim pregovorima sa Evropskom komisijom zauzme stav da se trgovina emisijama CO₂ odloži na maksimalno mogući rok od dana prijema u EU.

Izazov je implementacija, posebno člana 7 EED koji se odnosi na uspostavljanje EE obligacionih šema i čija je primjena počela od januara 2017. godine i zahtijeva uštedu energije u iznosu od 0,7% ukupne finalne potrošnje energije, odnosno moguće je i alternativni pristup primjenljiv na Crnu Goru koji podrazumijeva cilj od 0,5% za prve dvije godine implementacije (2017. i 2018. godina) odnosno 0,7% u naredne dvije godine implementacije (2019. i 2020. godina). Crna Gora je prema dostupnim podacima još uvijek u procesu donošenja odluke u kojoj mjeri i u kojem odnosu će primjenjivati EE obligacione šeme, odnosno alternativne mjere.

Implementacioni instrumenti u sektoru EE (kao što su fond za energetske efikasnost i/ili agencija za energetske efikasnost) još uvijek nijesu uspostavljeni.

Godinama unazad značajne količine električne energije se gube ili neovlašćeno preuzimaju iz prenosnog i distributivnog sistema (oko 22%).⁴⁸

U ovoj podoblasti su evidentni: nedostatak podataka, upitan kvalitet dostupnih podataka, nedovoljni i neodgovarajući kadrovski i finansijski kapaciteti, nedovoljna saradnja kako na državnom tako i na lokalnom nivou.

⁴⁸ Godišnji izvještaj o implementaciji, Energetska zajednica 2016.

Nijesu definisane nadležnosti za proračun projekcija budućih emisija GHG a sistem za izradu inventara GHG ne funkcioniše. Ne postoji ni sistem za praćenje, izvještavanje i verifikovanje emisija GHG.

Nije uspostavljen nacionalni registar za EU ETS. Tržište biogorivom nije uspostavljeno, a odgovarajući zahtjevi pravne tekovine EU po tom osnovu za sada nijesu transponovani.

Nije propisan niti uspostavljen sistematizovani način informisanja potrošača o emisijama CO₂ kod kupovine novih vozila.

KLJUČNE PREPORUKE

Transponovati ključne propise u ovoj podoblasti: Direktivu 2003/87/EZ (EU ETS), Direktivu 98/70/EZ (kvalitet goriva); Direktivu 1999/94/EZ (informisanje potrošača o potrošnji goriva i emisijama CO₂ prilikom kupovine novih automobila) i Direktivu 2009/31/EZ (geološko skladištenje CO₂).

Početi sa implementacijom nacionalno određenog doprinosa, u skladu sa okvirom EU za politiku u oblasti klime i energije do 2030. godine.

Uspostaviti sveobuhvatni i funkcionalni sistem monitoringa, izvještavanja i verifikacije u skladu sa Uredbom (EU) br. 525/2013 o mehanizmu monitoringa i izvještavanja o emisijama gasova GHG i izvještavanja o drugim podacima od značaja za klimatske promjene na nacionalnom nivou i nivou Evropske Unije (MMR).

Donijeti **Zakon o zaštiti klime** sa pratećim podzakonskim aktima, **Strategiju niskokarbonskog razvoja i Nacionalni plan za prilagođavanje na klimatske promjene** (NAP).

Uspostaviti sistem prikupljanja podataka i upravljanja podacima.

Ojačati kadrovske i finansijske kapacitete.

Uspostaviti sistem **jasne podjele nadležnosti** i jačati međusektorsku saradnju.

Uspostaviti **nacionalni registar za EU ETS**.

Uspostaviti sistem informisanja o potrošnji goriva i emisijama CO₂ prilikom kupovine novih automobila.

Smanjiti emisije GHG prvenstveno kroz: opšte povećanje energetske efikasnosti, unapređenje industrijskih tehnologija (prvenstveno u metalnoj industriji), povećanje udjela energije iz obnovljivih izvora u bruto finalnoj potrošnji energije do 33% i modernizacijom u sektoru proizvodnje energije.

Uvesti BAT-BREF tehnologije u energetske i industrijske postrojenjima.

Crna Gora mora da uspostavi široki dijalog, u koordinaciji Ministarstva održivog razvoja i turizma i Ministarstva ekonomije, sa predstavnicima industrije, poljoprivrede, civilnog sektora. Takođe, potrebna je revizija Strategije energetike u skladu sa Pariskim sporazumom što bi, u skoroj budućnosti, dovelo do objedinjavanja nacionalnih energetske i klimatskih strategija u jedinstvenu strategiju što će omogućiti bolju integraciju klimatskih politika u energetske kao i rani uvid u to da li će nacionalni napori biti dovoljno ambiciozni i koherentni da bi se ispunili ciljevi EU. Paralelno sa revizijom Nacionalne strategije energetike potrebno je da Ministarstvo održivog razvoja i turizma intenzivira aktivnosti na pripremi klimatskog zakonskog okvira, što podrazumijeva pripremu i donošenje čitavog niza dokumenata do 2020 godine: Zakona o zaštiti klime, Trećeg nacionalnog izvještaja Crne Gore o klimatskim promjenama, Drugog dvogodišnjeg objedinjenog izvještaja Crne Gore o klimatskim promjenama, Strategije niskokarbonskog razvoja, kao i Nacionalnog plana za prilagođavanje na klimatske promjene.

Pomenute strategije treba da sadrže i reviziju nacionalnog određenog doprinosa (INDC) prema Okvirnoj konvenciji UN o klimatskim promjenama (UNFCCC) u cilju njegovog poboljšanja i usklađivanja sa ciljevima EU u ovoj oblasti. Crnogorski INDC odnosno cilj za smanjenje emisija GHG predviđa njihovo smanjenje za 30% u odnosu na baznu 1990. godinu. To u praksi zapravo znači porast emisija u odnosu na trenutne vrijednosti. Usljed drastičnog pada privrednih aktivnosti od 1990. godine, Crna Gora u 2013. godini bilježi emisije GHG manje za oko 40 % u odnosu na 1990, tako da smanjenje od 30% u okviru INDC u praksi omogućava rast emisija u odnosu na trenutno stanje za nekih 10%.

ANEKS I

Tabela 1: Usporedna tabela za period 2015-2018. godinu za potrošačke jedinice Ministarstvo održivog razvoja i turizma i Agenciju za zaštitu prirode i životne sredine

Budžet	2015.		2016.		2017.	2018.		
Ukupna državni Budžet	1.329.179.261,65 €		1.458.466.803,17 €		1.502.455.907,26 €	1.516.802.776,01€		
Tekući	2.588.289,52€	(0,19% ukupnog budžeta	2.989.637,98€	(0,2% ukupnog budžeta	3.174.055,59€	0,21% ukupnog budžeta	2.280.000€	(0,15% ukupnog budžeta
	MORT: 1.360.164,69€		MORT: 1.661.360,99€		MORT: 1.803.915,85€		MORT: 1.430.000€	
	AZŽS 1.228.124,83€		AZŽS 1.328.276,9€		AZŽS 1.370.139,74€		AZŽS 850.000€	
Kapitalni budžet	2.760.000,00 €		3.740.000,00 €		3.650.000,00 €	4.655.000,00 €		
IPA projekti			17.717.500,00 € ⁴⁹		24.175.100,00 € ⁵⁰	5.270.000,00 €.		

⁴⁹ Nije precizirano za koje projekte, ukupno za IPA projekte na nivou države ili za IPA projekte u oblasti životne sredine

⁵⁰ Nije precizirano za koje projekte, ukupno za IPA projekte na nivou države ili za IPA projekte u oblasti životne sredine

Tabela 2: Ostale relevantne institucije

Institucija	2016.	2017.	2018.
Ministarstvo ekonomije		6.274.348,06 €	9,88 mil. €
Program: “Razvoj energetike, rudarstva i industrije”		3.348.632,14€.	5,27€
Ministarstva unutrašnjih poslova		84.905.651,62€.	94,27 mil €
Program: “Vanredne situacije i civilna bezbjednost”		2.631.447,64 €.	4,64 mil €
Ministarstva saobraćaja i pomorstva		31.980.426,62€	34,91 mil. €
Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja		26.327.780,03 €	29,42 mil. €
Program: “Vodoprivreda”		1.188.796,05 €.	1,17 mil €
Uprava za vode		246.500,11 €.	0,32 mil €
Program: “Šumarstvo”	226.010,09€	196.885,06 €	0,17 mil €
Uprava za šume	4.812.549,26	4.649.215,66€	4,86 mil €
Program: „Bezbjednost hrane, veterina i fitosanitarni poslovi”	/	2.146.985,07€.	2,23 mil €
Ribarstvo ⁵¹			0,54 mil €
Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju	1.653.863,55 €	1.512.713,29 €	
Institut za javno zdravlje		3.410.540,58 € (ukupan budžet)	2.600.000€ (ukupan bužet)
Sudstvo			
Program: Prekršajni postupak	1.960.411,87€	1.896.721,02€	1.552.322,24 €
Program: Sudstvo	10.995.709,31€	10.356.163,51 €	10.343.521,86 €
Tužilaštva			
Program: Tužilaštva	4.907.823,00€	5.256.845,89€	5.710.624,68 €

⁵¹ Novi program od 2018. godine

Prirodnjački muzej Crne Gore		558.281,04€	
Uprava carina		6.754.532,14€.	

ANEKS II

Ključni projekti planirani budžetom za 2017. godinu u oblasti upravljanja otpadom

Projekti	865.000,00€
Sanitarne deponije, postrojenja za tretman otpadnih voda i vodosnabdjevanje	400.000,00 €
Izgradnja transfer stanica i sanacija postojećih odlagališta za otpad	300.000,00€
Sanacija deponije na Žabljaku	80.000,00€
Sanacija odlagališta u Plavu	85.000,00€

Projekti koji se sufinansiraju iz IPA fondova	14.705.000,00 €
PPOV, kanalizaciona mreža i uređenje vodosnabdjevanja u Beranama	9.730.000,00€
Sanacija odlagališta "Vrtijeljka" na Cetinju	1.920.000,00€
Sanacija odlagališta "Ćafe" u Baru	3.055.000,00€

ANEKS III
Ključni projekti u oblasti zaštite voda planirani Zakonom o budžetu za 2017. godinu

Projekti	2.335.000,00 €
Sanitarne deponije, postrojenja za tretman otpadnih voda i vodosnadbjevanje	400.000,00 €
Sanacija i rekonstrukcija hidrotehničkog tunela u Mojdežu, Herceg Novi	120.000,00 €
Izgradnja i rekonstrukcija vodovoda	350.000,00€
Vodosnadbijevanje MZ Hoti (Drume i Traboin), Gradska opština Tuzi	210.000,00€
Izgradnja, rekonstrukcija i sanacija sistema za odvođenje otpadnih voda	250.000,00€
Spajanje rijeke Bojane sa kanalom Port Milena, Ulcinj	10.000,00€
Izrada projektne dokumentacije hidrotehničkih instalacija za prostor Veliki Pijesak i Utjeha, Ulcinj	45.000,00€
Postrojenje za prečišćavanje opadnih voda, tretman mulja i zbrinjavanje ostataka otpada u Podgorici	10.000,00€
Unaprijeđenje postojeće mreže meteoroloških i padavinskih stanica	55.000,00€
Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda na Vranjini	85.000,00€
Izvođenje radova na zaštiti Plavskog jezera	500.000,00€
Izgradnja i rekonstrukcija vodovoda na području Bukovica, Radetina, Rožaje	300.000,00€

BIBLIOGRAFIJA

1. Zakon o životnoj sredini;
2. Zakon o kvalitetu vazduha;
3. Zakon o upravljanju otpadom;
4. Zakon o vodama;
5. Zakon o upravljanju komunalnim otpadnim vodama;
6. Zakon o zaštiti prirode;
7. Zakon o nacionalnim parkovima;
8. Zakon o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađenja;
9. Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini;
10. Zakon o energetici;
11. Zakon o budžetu za 2015. godinu;
12. Zakon o budžetu za 2016. godinu;
13. Zakon o budžetu za 2017. godinu;
14. Zakon o budžetu za 2018. godinu;
15. Zakon o potvrđivanju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi;
16. Zakon o lokalnoj samoupravi;
17. Nacrt Zakona o vodi za ljudsku upotrebu;
18. Odluka Ustavnog suda Crne Gore kojom se utvrđuje da Odluka o izmjeni i dopuni Prostornog plana Crne Gore do 2020. godine („Službeni list Crne Gore“, br. 44/12.), koju je donijela Skupština Crne Gore, nije u saglasnosti sa Ustavom i zakonom i prestaje da važi danom objavljivanja ove odluke;
19. Vlada Crne Gore, Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena sa Akcionim planom za period 2016-2020;
20. Vlada Crne Gore, Nacionalna strategije održivog razvoja do 2030. godine;
21. Vlada Crne Gore, Nacionalna strategija za kvalitet vazduha sa Akcionim planom za period 2013-2016;
22. Vlada Crne Gore, Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine;
23. Vlada Crne Gore, Nacionalna strategija biodiverziteta sa Akcionim planom za period 2016-2020;
24. Vlada Crne Gore, Strategija upravljanja hemikalijama 2015-2018. godina;
25. Vlada Crne Gore, Nacionalna strategija za vanredne situacije;
26. Vlada Crne Gore, Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine;
27. Vlada Crne Gore, Pravci razvoja Crne Gore 2013-2016 i Strategija regionalnog razvoja 2014- 2020;
28. Vlada Crne Gore (2008.) “Nacionalna politika životne sredine”;
29. Vlada Crne Gore (2014.) „Program razvoja lovstva za period 2014-2024“;
30. Vlada Crne Gore (2014.) Strategija eko-remedijacije sa Akcionim planom 2014 – 2020;
31. Vlada Crne Gore (2014.) Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva;
32. Vlada Crne Gore (2014.), „Državni plan upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2015-2020. godina“;
33. Nacrt Sektorskog planskog dokumenta Crne Gore – životna sredina;
34. Akcioni plan za borbu protiv degradacije zemljišta i ublažavanja posljedica suše Crne Gore;

35. Gligorović, A. (2017.) „Analiza usklađenosti zakonodavstva Crne Gore sa pravnim tekovinama EU u oblasti zaštite voda“;
36. Đurović, G, Perović, S, Jablan, N. (2017.) „Socio-ekonomska analiza investicija za potvrđivanje Pariskog sporazuma“;
37. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2017.), „Peti godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori (od 1. januara do 31. decembra 2016. godine“;
38. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2015.), „Četvrti godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period od 01. januara do 31. decembra 2014. godine“;
39. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2016.), „Prvi dvogodišnji izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama“;
40. Vlada Crne Gore (2017.), Plan reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta za sektore životne sredine i klimatskih promjena u Crnoj Gori za period 2017-2020. godine“;
41. Vlada Crne Gore (2017), „Drugi kvartalni Izvještaj o realizaciji obaveza iz Programa pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji za period 2017-2018.“;
42. Sjeverna zemlja, NVO „Green Home“, CZIP, Zelena zemlja (2016.), „Analiza stanja u oblasti upravljanja otpadom u Crnoj Gori“;
43. Vlada Crne Gore (2017.), Izvještaj o stanju sistema zaštite i spašavanja u Crnoj Gori u 2016. godini“;
44. Ministarstvo održivog razvoja i turizma, "Peti nacionalni izvještaj Konvencije Ujedinjenih nacija o biološkoj raznovrsnosti“;
45. Vlada Crne Gore, „Informacija o postrojenjima koja su u obavezi da pribave integrisanu dozvolu do 1. januara 2018. godine“;
46. Vlada Crne Gore, „Informacija o zagađenosti vazduha u Pljevljima, uzrocima i uticajima zagađenja i planiranim i sprovedenim mjerama za smanjenje zagađenja“;
47. Vlada Crne Gore, (2017) „Četvrti izvještaj o sprovođenju Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha sa Akcionim planom za period 2017-2020“
48. Vlada Crne Gore (2017), Informacija o procesu ažuriranja jedinstvene liste prioriternih infrastrukturnih projekata“;
49. Akademija nauka Republike Albanije, Akademija nauka i umetnosti u Crnoj Gori (2014) "Razvoj hidroloških i hidrauličkih studija regulacije vodnog režima Skadarskog jezera i reke Bojane", tom II“;
50. Evropski Savjet prostornih planera, Barselona (2013.), „Evropska Povelja o prostornom planiranju“;
51. Evropska komisija (2016) „Izvještaj o Crnoj Gori“;
52. Izvještaj o sprovođenju Strategije upravljanja hemikalijama 2015-2018. godine, za 2016. godinu“;
53. Vlada Crne Gore (2017.) „Izvještaj o implementaciji Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom za period 2016-2020. godine, od jula 2016-decembra 2017.“;
54. Vlada Crne Gore, Nacionalni savjet za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem (2017.) „Izvještaj sa 31. sjednice Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem“;
55. Vlada Crne Gore (2017.) „Izvještaj o implementaciji Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom za period 2016-2020. godine“;

56. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2017.), “Program rada za 2017. godinu”;
57. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2017.), “Spisak zakona i strateških dokumenata o kojima će sprovesti javnu raspravu u toku 2017. godine”;
58. Vlada Crne Gore, “Program usklađivanja pojedinih privrednih grana sa zakonom o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađivanja životne sredine”;
59. Vlada Crne Gore, (2016.) “Informacija o stanju životne sredine za 2015. godinu”;
60. Prostorno-urbanistički plan Ulcinja (2017.);
61. Mreža regionalne pristupne mreže za životnu sredinu i klimatske promjene (ECRAN), Izvještaj o trećoj radionici o modelovanju kvaliteta vazduha i 2. godišnjem sastanku radne grupe;
62. Direktiva 2011/92/EU
63. Direktiva 2001/42/EZ
64. Direktiva 2003/4/EZ
65. Direktiva 2003/35/EZ
66. Direktiva 2007/2/EZ
67. Direktiva 2004/35/EZ
68. Direktiva 2008/99/EZ
69. Direktiva 2008/50/EZ
70. Direktiva 2004/107/EZ
71. Direktiva 2001/81/EZ
72. Direktiva 1999/32/EZ
73. Direktiva 94/63/ECZ
74. Direktiva 2009/126/EZ
75. Direktiva 86/278/EEC
76. Direktiva 94/62/EZ
77. Direktiva 96/59/EZ
78. Direktiva 99/31/EZ
79. Direktiva 2000/53/EZ
80. Direktiva 2006/21/EZ
81. Direktiva 2006/66/EZ
82. Direktiva 2008/98/EZ
83. Direktiva 2011/65/EU
84. Direktiva 2012/19/EU
85. Direktiva 2000-60-EZ
86. Direktiva 91/971/EEZ
87. Direktiva 2006/118/EZ
88. Direktiva 2007/60/EZ
89. Direktiva 91/676/EEZ
90. Direktiva 2009/90/EZ
91. Direktiva 92/43/EEZ
92. Direktiva 1999/22
93. Direktiva 2009/147
94. Direktiva 2001/80/EZ
95. Direktiva 2004/42/EZ
96. Direktiva 2010/75
97. Direktiva 2012/18/EU
98. Direktiva 87/217/EEZ
99. Regulatoriva (EZ) 1272/2008

100. Regulatorna (EZ) 689/2008
101. Regulatorna (EZ) 1102/2008
102. Regulatorna (EZ) 1907/2006
103. Regulatorna (EZ) 1272/2008
104. Regulatorna (EZ) 689/2008
105. Direktiva 2002/49
106. Direktiva (EU) 2015/96;
107. Direktiva 98/70/EC;
108. Direktiva 1999/94/EZ;
109. Direktiva 2003/87;
110. Direktiva 2009/31.